

Kruk- och kakelugnsmakare i Västernorrlands län under 1700- och 1800-talen.

Denna dokumentation över Västernorrlands läns kruk- och kakelugnsmakare har blivit uppdelade i två avsnitt, nämligen i landskapen Medelpad och Ångermanland. Även om länets gränser inte helt överensstämmer geografiskt med de två landskapens, så känns det ändå inte fel att göra en sådan uppdelning, eftersom ingen aktuell hantverkare har gått att påträffa i de områden som tillhör Ångermanland, men ligger i andra län.

Benämningarna krukmakare och kakelugnsmakare berättar inte något direkt om vad som tillverkades vid hantverkarens verkstad. Under 1700-talet användes mestadels titeln krukmakare medan det under 1800-talet blev mer vanligt att kalla hantverkaren för kakelugnsmakare. Detta oberoende om det bara tillverkades krukor och annat hushållsgods i verkstaden eller enbart kakel.

I det flesta fall framställdes nog båda produkterna hos de enskilda hantverkarna. Möjligtvis är det därför som de olika yrkesbenämningarna har använts om samma person vid olika tillfällen. Detsamma har även blivit gjort i denna dokumentation. I slutet av 1800-talet tillkom så den yrkesgrupp som enbart sysslade med uppsättning av i många fall fabriksstillverkade kakelugnar. Dessa benämndes även de som kakelugnsmakare.

Denna dokumentation, som i huvudsak tillkommit genom uppgifter i mantalslängd, kyrkoarkiv och Kommerskollegiums fabriksberättelser har till stor del begränsat sig till 1800-talet beroende på att det är under detta århundrade som arkiven varit lättillgängligast och hantverksproduktionen som störst. Dokumentation är långt ifrån en fullständig redogörelse över de kruk- och kakelugnsmakare som varit verksamma i länet. De adresser, som till exempel hus-/tomtnummer eller gårdsnamn, vilka förekommer i texten är sådana där personerna var mantalsskrivna eller kyrkobokförda och i de flesta fall bosatta. Även om verkstäderna huvudsakligen var placerade i anslutning till bostäderna, så kan det finnas enstaka fall där de hade blivit uppbyggda på annan plats. De årtal som finns angivna i dokumentationen angående när personer har flyttat är uppgifter som hämtats från kyrkoarkiven, men troligtvis kunde det ibland dröja både ett eller flera år innan en flytt blev införd i längderna. Även födelsedatum kan i vissa fall vara osäkra. Där det varit möjligt att hitta uppgifter i födelseboken och dessa uppgifter inte stämmer mot de som finns angivna i husförhörslängderna, så har födelsebokens födelsedatum använts i dokumentationen.

Medelpad

Naturligtvis bedrevs den största delen av kruk- och kakelugnsmakarverksamheten inom landskapet under 1600-, 1700- och 1800-talen i Sundsvalls stad, men även i Njurunda och Torps socknar tillverkades tidvis kakel och kruk-kärl (hushållsgods). På Skönsmon fanns det dessutom en tid något som kallades fayancefabrik, vid vilken det framställdes olika sorters kruk-kärl. Förutom detta var det ett stort antal personer som utövade kakelugnsmakaryrket genom att sätta upp samt reparera kakelugnar. Dessa har dock blivit sparsamt presenterade i denna dokumentation.

Eftersom det är främst handlingar som berör åren under 1700- och 1800-talen som har varit tillgängliga, så är det i första hand denna period som blivit belyst i detta arbete. Emellertid har det dock bedrivits kruk- och kakelugnsmakarverksamhet i området under tidigare år. Om detta vittnar de rester av ett kruk- och kakelugnsmakeri som hittades vid arkeologiska utgrävningar vid Ljusta.

Vid arkeologiska undersökningar under åren 2008 och 2009 vid ett område i Ljusta, cirka sex till sju kilometer norr om Sundsvall efter Europaväg 4, påträffades, förutom en smedja, även lämningar efter en kruk- och kakelugnsmakeri. Undersökningarna, som leddes av arkeolog Maria Lindeberg vid Västernorrlands läns museum (Murberget), utfördes i ett område som ligger öster om E 4, ungefär mitt emot IKEA och i närheten av ICA Maxi. Vid utgrävningar påträffades spår efter en kruk- och kakelugnsmakeri, som troligtvis varit i bruk under 1600-talet. En skärtråd, vilken torde ha använts vid lerkärlstillverkningen, tillhörde ett av de föremål som återfanns på platsen och de gropar där brännugnar tidigare stått hade blivit igenfyllda med en stor mängd keramikskärvor.

I de handlingar som varit tillgängliga, det vill säga mantalslängder, har det tyvärr inte gått att träffa på någon krukmakare i området, men detta möjligtvis beroende på undertecknads bristande förmåga att tyda den inte alltför välskrivna texten. Personen kan ju även ha varit skattskriften (mantalsskriven) i en annan socken än Skön.

De keramikskärvor som hittades på platsen finns i förvar hos Länsmuseet i Härnösand, och här visas, efter tillstånd från museet, några bilder på en del av denna keramik. Ytterligare bilder finns längre fram i dokumentationen. Foto: Maria Lindeberg, Murberget, Västernorrlands läns museum.

Sundsvall.

Eftersom en stor del av Sundsvalls stads (Gustav Adolfs församling) kyrkoarkiv förstördes vid den stora stadsbranden 1888 har denna dokumentation inte kunnat bli så omfattande och utförlig som ambitionen har varit. Boupppteckningar brukar innehålla intressanta upplysningar om personers yrkesverksamma liv, men även dessa blev tydligen lågornas rov eftersom de inte har funnits att tillgå förrän från och med 1888. Uppgifterna om 1700-talets krukmakare har hämtats från stadens mantalslängder, men även där har det funnit luckor, och då bland annat för perioden 1776-1796. Tillgängligt material har inte innehållit några tomt- eller gårdsnumreringar, så därför har det inte gått att närmare lokalisera var stadens kruk- och kakelugnsmakare var bosatta, och även i många fall hade sina verkstäder.

Emellertid har kvartersnummer blivit angivna i mantalslängderna, och med hjälp av dessa och en karta från 1776 skall det förhoppningsvis gå att få en ungefärlig uppfattning om var de aktuella personerna hade sina gårdar. Eftersom gatornas namn och läge ändrats sedan 1700-talet, så blir denna sammanställning inte helt tillförlitlig. Här har bara tagit med de kvarter där det enligt mantalslängd fanns kruk- och kakelugnsmakare mantalsskrivna. 2:a kvarteret var i varje fall för 250 år sedan beläget inom ett område mellan Esplanaden-Selångersån-Nybrogatan och Trädgårdsgatan. 4:e kvarteret: Floragatan (väster om Gustav Adolfs kyrka)-Selångersån-Thulegatan och Köpmangatan. 6:e kvarteret: Väderkvarnsbacken-Selångersån-Västra Allén och Grönborgsgatan.

Från olika delar av skriften Sundsvalls historia har följande sammanställning av antalet kruk- och kakelugnsmakare som var verksamma i staden under olika perioder hämtats: 1764 var antalet 3 krukmakare, 1770 4 kakelugnsmakare, 1873 1 kakelugnsmakare 1886 1 kakelugnsmakare, 1896 7 kakelugnsmakare, 1902 6 kakelugnsmakare, 1910 7 stycken kakelugnsmakare, varav en kvinnlig.

Benämningarna krukmakare och kakelugnsmakare var under i varje fall 1700-talet och början av 1800-talet yrkesbeteckningen på de hantverkare som i många fall tillverkade kruk-kärl samt även kakel till kakelugnar. Från 1800-talets slut blev det dock två olika yrkeskategorier, varav kruk-makaren bedrev tillverkning av kruk-kärl och kakelugnsmakaren i huvudsak ägnade sig åt uppsättning samt reparationer av kakelugnar.

I Sundsvalls stads mantalslängd har den förste kruk-makaren påträffats år 1734, och hans namn var Anders Bohman. Möjligtvis har det dock funnits kruk-makare i staden innan dess. I mantalslängden för 1739 anges Bohmans hustru som änka och två år senare hade kruk-makare Gabriel Hägert övertagit Bohmans plats i handlingarna. Om han då även övertagit företrädarens hustru är oklart. Ytterligare två år senare hade Lars Wassberg tillkommit som kruk-makare i staden.

Enligt vissa källor skall en kruk-makare vid namn Hans Michael Störfler ha varit verksam i Sundsvall omkring 1740. Någon person med detta namn har dock inte gått att återfinna i aktuella mantalslängder. Från och med 1750 var antalet kruk-makare i staden tre stycken, eftersom Olof Ask tillkommit detta år. Ask torde dock ha avlidit omkring 1758, eftersom hans hustru uppgavs vara änka följande år. Tre år senare var antalet återigen tre genom Anders Wadströms tillkomst, och dessa blev fyra då Lars Wassbergs son Lars Larsson Wassberg blev kruk-makare 1766.

Lars Wassberg skall som tidigare nämnts ha förekommit i mantalslängderna från och med 1743 och från och med 1766 fick han sällskap av Lars Larsson Wassberg. Dessa båda herrar titulerades som kruk-makare, och torde vara far och son. Då de tydligen var bosatta vid samma gård, så bör de antagligen ha samsat i gemensam verkstad.

Eftersom mantalslängd saknas från 1776 och trettio år framåt blir händelser under denna period så gott som omöjlig att få någon uppfattning om. Emellertid har det vid Medelpads-arkivet i Sundsvall gått att få ta del av protokoll och andra handlingar från Sundsvalls stads Hantverkssocietet. Bland dessa anteckningar finns en förteckning över några av stadens kruk- och kakelugnsmakare, där det även är angivet ett datum för när den aktuella personen erhållit burskap (rättigheten att utöva yrket).

För Lars Wassbergs del antecknades datumet 10 februari 1766, och gissningsvis är det då fråga om den yngre Wassberg. I en annan källa uppges änkan Wassberg ha erhållit burskap i februari samma år. Det blir fortsatt fråga om gissningar, men änkan torde ha varit den nyss nämnde Wassbergs mor, och Lars Wassberg den äldre skall i så fall ha avlidit ungefär vid denna tid, även om det i mantalslängden går att få uppfattningen att han levde i varje fall fram till 1876.

Uppgifterna blir naturligtvis mycket osäkra, men i mantalslängderna från 1797 och fram till 1801 fanns kruk-makare Lars Wassberg inskriven vid 4:e kvarteret tillsammans med sin familj. Eftersom änkan därefter står som ägare till fastigheten, så torde Wassberg ha avlidit omkring år 1800. Detta bör då troligtvis ha varit fråga om Lars Wassberg seniors son, alltså den som tidigare benämndes Lars Larsson Wassberg i mantalslängden från 1766 och framåt.

Från och med 1803 finns som tur är även husförhörslängder att tillgå vid efterforskning av personer i Sundsvalls stad, och vid 15:e Kyrko-Rotan var Wassbergs änka, Helena Dahlsten, kyrkobokförd tillsammans med sonen Lars Peter samt tre döttrar, varav två var gifta med kakelugnsmakargesäller, vilka också var inskrivna vid fastigheten. Dessa gesäller var Johan Christian Hammar och Per Adolf Nyström. Under en tid ingick ytterligare en gesäll i hushållet. Änkan drev därefter verksamheten vidare, och då i första hand med hjälp av sonen.

Lars Peter Wassberg anges i husförhörslängden ha blivit född den 6 juni 1786, och skall enligt Hantverkssocietetens handlingar erhållit burskap den 28 oktober 1816. Därmed torde han vid denna tid ha övertagit verkstaden efter sin mor. Vid Kyrko-Rotan nr 12 i 4:e kvarteret kom Wassberg att driva sin rörelse under cirka tio år, men i varje fall inte längre än till den 6 juli 1830, vilket var det datum som han skall ha avlidit. Om det blev någon som övertog verkstaden är oklart eftersom det inte finns några gårds- eller tomtnummer angivna i handlingarna. Möjligtvis blev Pehr Edberg en efterträdare, i varje fall tycks han ha haft sin bostad i detta område.

Återvänder så till 1700-talet och mantalslängderna, där **Anders Wadström** (Wattström) fanns inskriven från och med 1761. Möjligtvis hade han då övertagit Olof Asks verkstad, i varje fall stämmer ett sådant övertagande bra rent tidsmässigt. Burskapet skall dock ha erhållits redan den 2 november 1759. I de husförhörslängder som blivit tillgängliga från och med 1803 kan man återfinna Wadström vid 20:e Kyrko-Rotan i 6:e kvarteret. Där går även att se att han skall ha blivit född år 1731 samt att det trettio år senare blev giftermål med Brita Ask. Gissningsvis var detta

Olof Asks änka, och då stämmer den tidigare spekulationen att det var dennes verkstad som övertogs. I hushållet ingick förutom hustrun även sönerna Olof och Johannes, vilka båda var gesäller, samt dotter med maken gesällen Pehr Wiberg. Där fanns också ytterligare en gesäll.

Anders Wadström slutade sina dagar den 3 juli 1806, och därefter övertog möjligen svärsonen **Pehr Wiberg**, född 1753, rörelsen. Detta blev dock i så fall ett kortvarigt ägande, eftersom han avled redan den 6 april 1808. Wibergs änka, alltså Anders Wadströms dotter, kom sedan att driva verksamheten med hjälp av sin bror Olof Wadström. Eventuellt kom denne att ikläda sig kakelugnsmakarprofessionen under något enstaka år efter systemens död, men omkring 1820 var det dags för hennes son Anders Wiberg att ta över verkstaden vid 6:e kvarteret. Kyrko-Rotans numrering hade då ändrats till nr 14, men eftersom även övriga Kyrko-Roter fått nya nummer så var det troligtvis en allmän förändring av dessa som skett.

Anders Wiberg kom till världen år 1796, men fick lämna den redan vid mitten av 1820-talet, och då blev det ännu en gång dags för en änka att ta över efter en avliden make. Till sin hjälp fick hon gesällen Carl Fredric Lundbom, vilken 1828 inflyttade från Söderhamn. Tidigare hade han varit bosatt i Gävle, där han var född och växte upp. Samma år som han enligt arkiven anlände till Sundsvall och änkan Wiberg, blev det giftermål med henne och därmed troligtvis även ett övertagande av verkstaden. Kakelugnsmakare Lundbom och hans hustru kom dock efter en kort tid att saknas i Sundsvalls stads husförhörslängder. Var makarna senare blev bosatta är oklart, och likaså om det blev någon fortsatt verksamhet vid Wadströms/Wibergs verkstad.

(Petter) **Pehr Ekengren** såg dagens ljus för första gången den 20 augusti 1768 i Torshälla, och i denna stad kom han även i krukmakarlära. Eftersom han som gesäll inte har gått att återfinna i det aktuella kyrkoarkivet, så torde han vid 1780-talets slut ha lämnat födelsestaden, osäkert dock vart han begav sig. Osäkert är det även vilket år han anlände till Sundsvall, men när mantalslängder återigen blev tillgängliga 1797, fanns han inskriven som kakelugnsmakare vid 2:a kvarteret tillsammans med nybliven hustru. Enligt kyrkoarkivet var familjen bosatt vid 4:e Kyrko-Rotan i 2:a kvarteret, och där avled Pehr Ekengren år 1813.

Sonen **Carl Peter Ekengren**, som föddes den 20 juni 1799, flyttade 1814 till Härnösand, där han kom i lära hos kakelugnsmakare Jöns Engman. På 1820-talet var han verksam som gesäll i Söderhamn och Gävle innan det blev dags att återvända till hemstaden för arbete hos Johan Christian Hammar och därefter hos Pehr Edberg. Enligt husförhörslängden var Carl Peter Ekengren i varje fall under senare delen av 1830-talet som kakelugnsmakare bosatt vid 4:e Rotan i 2:a kvarteret, möjligtvis då på samma plats som där han växte upp tillsammans med sina föräldrar och syskon. Samma källa anger Ekengrens dödsdatum till den 24 april 1840.

Zacharias Högländer kom till världen den 2 oktober 1773 i Umeå stad, men fick som femtonåring börja i lära hos kakelugnsmakare Lundqvist i Stockholm. Fem år senare blev det gesällutnämning, och under en tid fanns arbetsplatserna i Gävle och Härnösand, innan han som kakelugnsmakare blev verksam i Piteå. Efter ett kort besök i Söderhamn flyttade Högländer tillsammans med hustrun år 1818 till Sundsvall, och där fick han burskap den 20 juli detta år. Paret bosatte sig vid 11:e Rotan i 4:e kvarteret, och i hushållet kom det, förutom pigor, även att finnas en gesäll. Kakelugnsmakare Högländers liv avslutades dock redan omkring 1824.

Eftersom Gustav Adolfs församling i Sundsvall, frånsett några år vid 1700-talets början, saknar husförhörslängder fram till 1803, är det inte förrän vid denna tid som det har varit möjligt att återfinna **Johan Christian Hammar** i dessa handlingar. Han hade då kondition (arbete) som gesäll hos änkan Wassberg, men torde ha varit bosatt där under en tid, eftersom det 1801 blev giftermål med en dotter i huset. Efter att ha erhållit burskap som kakelugnsmakare den 24 oktober 1808 samt blivit änkeman något år senare, bosatte han sig tillsammans med nybliven hustru och barn vid 10:e Rotan i 4:e kvarteret. Hos familjen kom det även att finnas några gesäller och lärlingar bosatta under åren, bland annat då Pehr Edberg.

Kakelugnsmakare Johan Christian Hammar, vilken uppgavs ha varit född 1777, skall ha lämnat jordelivet den 12 februari 1851. Vid denna tid fanns det inget övrigt "kakelfolk" boende hos familjen, så troligtvis hade rörelsen upphört sedan ett antal år tillbaka.

Pehr Edberg anges i husförhörslängder ha blivit född den 1 januari 1807 i värmländska Nedre Ullerud, men då med namnet Petter Pettersson. Omkring 1824 begav han sig till Karlstad för att komma i kakelugnsmakarlära. Förutom en kort vist i Örebro blev han kvar där till 1831 då det som gesäll blev en flytt till Stockholm. Ungefär tre år senare anlände han så till Sundsvall för att under en tid arbeta hos J C Hammar vid dennes verkstad.

Pehr Edberg, som erhöill burskap den 10 maj 1841, bosatte sig med sin nybildade familj, samt till att börja med någon lärling, vid 12:e Rotan. Under åren kom det även att finnas en hel del gesäller i hushållet, och enligt Kommerskollegiums fabriksberättelser varierade deras antal mellan en till tre stycken.

Enligt vidstående annons, som publicerades i Norrländska Korrespondenten den 25/9 1873, så saluförde Edberg, förutom kakelugnar av egen tillverkning, även sådana från Stockholm. Verksamheten torde emellertid vid denna tid ha bedrivits i mindre skala, eftersom det tydligen saknades anställda, och följande år, den 6 mars 1874, avled kakelugnsmakare Pehr Edberg. Sonen **August Eugen Edberg**, vilken var född den 21 juli 1846, övertog då troligtvis rörelsen, som han enligt fabriksberättelserna drev med hjälp av en anställd fram till och med 1887.

Möjligen kom han under sin tid som kakelugnsmakare inte att bedriva någon tillverkning, utan enbart ägnat sig åt försäljning samt uppsättning av kakelugnar. År 1901 flyttade Edberg med familj till Sollefteå, och han kom där att försörja sig som hotellvärd. Redan efter något år flyttade familjen vidare till Norrköping, då husfadern återvände till sitt tidigare yrke. Efter en tid i Örebro blev Göteborg den nya hemorten 1906, och där avled kakelugnsmakare August Eugen Edberg den 22 april 1917, endast några månader efter sin hustrus död.

Måns Dahlén föddes den 22 maj 1802 i Dämsta, Styrnäs socken i Ångermanland. Där växte Måns upp, gifte sig och fick barn, innan han och familjen 1831 flyttade till Sundsta i Bjärträ socken. Därifrån begav de sig 1837 till Hälsingland, men kom följande år till Sundsvall. Inte någonstans i arkiven går det se att Dahlén varit verksam inom kakelugnsmakaryrket utan han tituleras torpare och bonde under tiden i Ångermanland. I husförhörslängd för Sundsvalls Gustav Adolf församling benämns han däremot som målare och tapetserare.

Emellertid fanns det gott om "kakelfolk" boende i anslutning till bostaden vid 16:e Rot. Bland annat då Lundin, Coddelius, Schalin och Nils Byström (vilken senare drev egen verksamhet i Hämra, Torsåker och Salteå i Nora församling). Dottern Anna gifte sig 1848 med kakelugnsmakargesällen Johan Coddelius, och möjligen var det av den anledningen som Dahlén kom in i detta yrke.

1850 avflyttade dock familjen till Kårsta (mellan Uppsala och Stockholm) för att året därefter slutligen bosätta sig i Uppsala. Där titulerades Dahlén både som målare och kakelugnsmakare. I denna stad blev de bosatta i samma fastighet som dottern Anna och mågen Johan Coddelius, vilka nu också flyttat till Uppsala. Tillsammans startade de båda herrarna upp en kakelfabrik, men kom senare att var för sig driva egna rörelser. Efter att ha avslutat sin yrkesverksamhet avled kakelugnsfabrikör Måns (Magnus) Dahlén i Uppsala den 25 november 1882.

Johan Coddelius (Koddelius) kom till världen den 20 februari 1823 i Kåddis by, Umeå landsförsamling. Som sextonåring, och med efternamnet Israelsson, begav han sig in till Umeå, för att där komma i kakelugnsmakarlära. Fem år senare, alltså 1844, anger handlingarna en flytt till Stockholm. Tydligen blev det ett kortvarigt besök i huvudstaden, eftersom han samma år enligt husförhörslängden inflyttade till Sundsvall, och då just från Stockholm.

I Medelpads huvudstad blev han bosatt vid 16:e Rotan, och arbetade då möjligtvis under en tid hos kakelugnsmakare Lundin. Senare torde den blivande svärfadern Måns Dahlén ha varit hans arbetsgivare. Coddelius blev mästare och erhöill burskap 1850, man avsåg sig burskapet följande år på grund av att det då blev en flytt till Uppsala tillsammans med hustru och nyfödd dotter. I denna stad drev han sedan kakel- och lerkärlstillverkning, till att börja med tillsammans med sin svärfar, men senare med hjälp av sina två söner samt svågern Daniel Dahlén.

Från en artikel som beskriver Upsala-Ekebys verksamhet under dess första år (1886) kommer dessa rader: "De första årens produktion av tegel och kakelugnar var relativt begränsad. Redan första året hade man också tillverkning av s k krukmakaregods i samarbete med krukmakaren Coddelius i Uppsala". Kakelugnsmakare Johan Coddelius slutade sina dagar den 27 juni 1899 i Uppsala.

Johan Fredrik Lundins tid här på jorden började den 24 oktober 1816 i Falun, och där fick han även påbörja sin lärlingstid, vilken 1836 fortsatte i Hedemora. Två år senare begav han sig som gesäll till Stockholm, varifrån färden följande år gick till Gävle. Till Sundsvall anlände gesäll Lundin år 1844, och blev då bosatt i 16:e Rotan. Sitt burskap som kakelugnsmakare erhöll han redan den 7 juni 1845, och Kommerskollegiums fabriksberättelser angav två år senare en arbetsstyrka hos honom bestående av en gesäll och en lärling. Efter att ha ingått i äktenskap blev det vid slutet av 1840-talet en flytt till Sidsjö, där troligtvis en verkstad byggdes upp.

Omkring 1860 lämnade makarna Sidsjö för att i stället bygga upp ett nytt hem i byn Gösunda något söder om Viskan, men tillhörande dåvarande Torps socken. Om Johan Fredrik Lundin kom att hinna med att etablera sig där är osäkert, eftersom han avled den 23 september 1861. Den efterföljande bouppteckningen upptog emellertid bland tillgångarna en kakelugnsverkstad med brännugn. Eftersom det inte har gått att se något "kakelfolk" på platsen sedan tidigare, så blev gissningsvis denna verkstad uppbyggd av Lundin. Med hjälp av någon gesäll drevs rörelsen i Gösunda vidare av änkan, men mer om detta under avsnittet angående Torps socken.

Tidvis under 1850-talet, och fram till 1864 var Erik Anton Elfving bosatt i närheten av Lundins i Sidsjö, och möjligtvis övertog och drev han verkstaden under några år. Några tidningsannonser saluförde vid 1860-talets början "stenkärl av Sidsjöes tillverkning", så troligtvis var dessa kärl tillverkade endera av Lundin, Elfving eller Widinghoff.

Erik Anton Elfving blev född den 15 februari 1831 i Rånbyn, Råneå. Efter att i ungdomsåren under en tid varit bosatt i Uleåborg, Finland flyttade han 1849 till Stockholm. Som kakelugnsmakarlärling kom Elfving fyra år senare till kakelugnsmakare Hadelius i Finsta, Skederids församling i Uppland. Året därpå, alltså 1854, kom han så till Sundsvall och kakelugnsmakare Schalin. Där blev han dock inte kvar så länge för redan följande år blev det flytt till kakelugnsmakare Hoffer i Bergsjö.

Inte heller vid denna plats blev besöket särskilt långvarigt, utan samma år återvände han till Sundsvall. Där blev gesäll Elfving bosatt i Sidsjö, där troligtvis arbetsplatsen fanns vid Lundins verkstad. Vid denna tid blev det även dags för äktenskap och efterhand skulle ett par söner komma till världen, vilka sedermera också de skulle bli kakelugnsmakare.

En av dem tycks ha blivit född i Bergsjö församling 1859, och familjen skall då under en kort tid varit bosatta där, men återvände samma år till Sundsvall och Sidsjö. Som det tidigare spekulerats om så kan det nog ha varit så att Elfving övertog Lundins verkstad, och då kanske redan vid återkomsten från Bergsjö. År 1864 gick emellertid flyttlasset till Enånger, och där stannade kakelugnsmakare Erik Anton Elfving med sin familj för gott och drev egen verksamhet i församlingen under många år. En av sönerna, Per Adolf (f. 1859), fanns under 1890-talet som kakelugnsmakare i Sundsvall, och en annan, Erik Johan (f. 1866), var under en tid vid samma årtionde verksam i yrket i Örnsköldsvik.

Carl Erik Widinghoff kom till världen den 11 september 1818 i Trosa stad, och där påbörjade han sexton år gammal sin lärlingstid, vilken ett år senare fortsatte i Södertälje. Som gesäll begav han sig 1839 till Lindsberg, varifrån han två år senare kom till Gävle. Där blev det dock ett kort besök, för samma år gick gesällvandringen vidare till Falun och fortsatte två år senare till Sala. Det framgår inte helt klart i kyrkoarkiven när kakelugnsmakargesäll Widinghoff anlände till Sundsvall, men möjligtvis var det redan 1843. Arbetsgivare blev då kakelugnsmakare Pehr Edberg.

Efter att ha erhållit burskap år 1846 startades en egen verksamhet upp, och i "Nytt Allvar och Skämt n:o 19 Thursdagen den 6 Maj 1847" gick det att läsa följande annons: *"Undertecknad, som wunnit Burskap här i staden, såsom Kakelugnsmakare, får wördsamt tillkännagifwa, att hos mig finnes färdiggjorda Kakelugnar efter flera modeller, äfwensom andra arbeten som hör till mitt yrke. Beställningar från Landsorten emottagas och expedieras skyndsamt, då de insändas under nedanskrifna adress; förswarligt arbete och billiga priser utfästes. Sundswall och Böhle i Maj 1847. C. E. Widinghoff."*

Möjligtvis gick affärerna inte så lysande, för redan 1848 flyttade Widinghoff tillsammans med nybliven hustru och son till Östersund, där han fick arbete som gesäll. Så blev det även två år senare, när familjen bosatt sig i Härnösand, men 1851 var det dags att återvända till Sundsvall och Böle. Titulaturen blev då återigen kakelugnsmakare, och verksamheten kom att drivas med hjälp av någon lärling samt de båda sönerna, vilka även de blev kakelugnsmakare. Den äldste, Anders Johan, i Åsele och Ernst i Sundsvall.

Kakelugnar,
runda och flata, samt gula, af Sidsjö
tillverkning till billiga priser hos Ka-
kelugnsmakaren C. E. Widinghoff.
Adr.: Sundsvall och Sidsjö.

Kakelugnar.
Hos Kakelugnsmakaren C. E. Widing-
hoff i Sundsvall & Sidsjö finnas wäl-
brända Kakelugnar från 12 rdr till
högre priser.

Dessae annonser var införda i Norrländska Korrespondenten den 29 mars och 28 juni 1865.

Att adressen anges till Sidsjö är något förvillande, men eftersom byn Böle låg alldeles intill så kanske Sidsjö blev samlingsnamn för hela bygden. Enligt en senare annons skall både hemmet och kakelfabriken ha legat vid Storsvedjan invid Böle bys ägor. I Kommerskollegiums fabriksberättelser fanns Widinghoff registrerad under året 1848 samt perioden 1854-64. Detta motsvarar tämligen väl den tid som Lundin och Elfving var bosatta i Sidsjö, så möjligtvis går det att spekulera i att de drev en gemensam verkstad även om var och en hade enskilda rörelser enligt fabriksberättelserna. Osäkert hur länge det bedrevs tillverkning av kakel och stenkärl vid Böle/Sidsjö, men trots att verksamheten inte fanns med i fabriksberättelserna längre än till och med 1864 så kan den ha fortsatt i ytterligare några år.

Innan kakelugnsmakare Carl Erik Widinghoff avled den 18 september 1880 försökte han att genom auktion sälja bort bland annat kakelfabriken. En annons med följande text fanns införd i Sundsvalls Tidning den 27 mars 1880: *"Genom offentlig auktion, som förrättas å s.k. Storsvedjan invid Böle bys ägor låter kakelugnsmakaren Widinghoff den 30 i denna månad, kl. 10 f.m., försälja en torplägenhet med derå varande åbyggnader jemte kakelfabrik och diverse lösegendom. Vidare meddelas vid auktionens början. Sundsvall och Sidsjö den 17 mars 1880. Efter anmodan L. TANNLUND."*

Om inte tidigare så torde det därmed ha varit slut på kruk- och kakeltillverkningen i dessa byar.

August Conrad Schalin (Skalin) skall enligt Sundsvalls stads (Gustav Adolfs) husförhörslängd för perioden 1813-24 ha blivit född den 19 oktober 1821 i Sundsvall. Därefter dröjde det till 1843 innan Schalin återigen har gått att återfinna i arkiven, och det var när han som lärling detta år inflyttade till Hudiksvall. Den tidigare bostadsorten angavs där ha varit Njurunda, men eftersom församlingen saknar flyttlängd från aktuell tid, så har inte någon grundligare efterforskning angående honom blivit gjord i denna ort. Som gesäll anlände han 1848 till Silfvernagel i Härnösand, men samma år återvände han till sin födelsestad.

Tillsammans med en hel del annat "kakelfolk" kom bostaden i Sundsvall att finnas hos Dahlén vid 16:e Rotan. Möjligtvis övertogs Dahléns/Coddelius verkstad efter att dessa lämnat staden, i varje fall erhöll Schalin burskap år 1852, och blev som kakelugnsmakare kvar på platsen under cirka tio år tillsammans med sin hustru. I hushållet kom det även tidvis att finnas någon gesäll. Enligt husförhörslängden skall makarna ha flyttat till Njurunda år 1865, men troligtvis skedde detta redan några år tidigare, eftersom en tomt inköptes vid Ovensjöån 1860 för att där bygga boningshus och kakelugnsverkstad. Mer om denna verksamhet finns redovisad under avsnittet om Njurunda.

Den 21 april 1827 såg **Anders Fredrik Stenbom** dagens ljus för första gången i sörmländska Stenkvista. Sexton år gammal var det dags att ge sig ut i stora världen, vilket för hans del till att börja med blev Arboga. Där kom han i kakelugnsmakarlära, men fyra år senare, alltså 1847, flyttade han som gesäll till Stockholm, varifrån det nästan omedelbart blev färd till Eskilstuna. Följande år gick gesällvandringen vidare till Gävle, varifrån han ytterligare ett år senare begav sig till Forsa i Hälsingland. Hos Silfvernagel i Härnösand blev det kondition (arbete) från och med 1851 och två år framåt, varefter arbetsplatsen samt bostaden kom att finnas i Sundsvall.

Stenbom erhöll burskap som kakelugnsmakare i Sundsvalls stad den 15 maj 1854, och blev då kyrkoskriven i 16:e Rotan tillsammans med nybildad familj samt även en tid någon gesäll. I en tidningsannons från 1869 angavs bostaden ligga vid Westra Kyrkogat. (ungefärligen Grönborgsgat.)

Hos undertecknad finnes Kakelugnar till salu. Sundsvall den 14 Juli 1858.
A. F. Stenbom,
 Kakelugnsmakare.

Om det bedrevs någon egen tillverkning av kakelugnar eller hushållsgods hos Stenbom har inte gått att fastställa, men i varje fall sålde han kakelugnar, vilket vidstående annons omtalar.

Den 6/12 1902 avled kakelugnsmakare Anders Fredrik Stenbom, och i den efterföljande bouppteckningen upptogs bland tillgångarna en fastighet vid "tomten n:o 320½ å 6 te. kvarteret här i staden med derå uppförda åbyggnader".

Barnhusbarnet **August Knut Sundberg** skall enligt husförhörslängden ha blivit född den 17 juni 1834 i Stockholm.

I småländska Högsby har han under 1850-talet gått att återfinna som lärling, och därifrån begav han sig 1853 ut på en gesällvandring under vilken det blev ungefär årslånga stopp i Simrishamn, Ystad, Malmö, Lund, Alingsås, Kungälv och Torshälla innan det blev tillfälle att få gifta sig med en kakelugnsmakaränka i Uppsala år 1860, och därigenom få tillgång till egen verkstad.

Diverse.
 Ii bryggaren Engbergs f. d. gård å Sjögatan, emottager undertecknad beställningar å Kakelugnar, såväl af egen som af Stockholm, Upsala, Norrtelje och Sundsvalls tillverkningar. Priscouranter samt ritningar å en del finnas att tillgå.
Aug. Kn. Sundberg,
 Kakelugnsmakaremästare
 från Upsala.

Inte heller i Uppsala blev besöket särskilt långvarigt, utan redan följande år begav sig makarna iväg norrut. Sundsvall blev då deras nya bostadsort, där de var kyrkobokförda vid 12:e Rotan. Enligt ovanstående annons, som publicerades i Norrländska Korrespondenten 6 december 1862, så verkar det som att kakelugnsmakare Sundberg hade sin verksamhet efter Sjögatan, och där drev han även en stenkärls- och diversebutik med försäljning av bland annat hushållsgods från den lergodstillverkning som vid den tiden idkades vid Christinedal på Skönsmon och i Sidsjö. Sundberg, som erhållit burskap 1862, lämnade Sundsvall tillsammans med sin familj fyra år senare för att söka lyckan på andra sidan Atlanten, eller närmare bestämt i New York.

Enligt husförhörslängderna skall Hans **Georg Emil Petersen** ha kommit till världen den 11 juli 1829 i Köpenhamn. Nu har det inte varit så lätt att följa honom i kyrkoarkiven, men 1854 anlände han som gesäll till Norrköping och då närmast från Göteborg. Samma år fortsatte färden till Linköping och följande år vidare till Stockholm. Fram till 1858 var han verksam som gesäll i huvudstaden, och efter det arrenderades en tämligen stor verkstad där.

Hvitglaserade KAKELUGNAR.
 Undertecknad har äran hos stadens och ortens respektive invånare sig rekommendera till mottagande af beställningar å Hvitglaserade Upsalalers Kakelugnar, runda och flata, samt Praktkakelugnar till billiga priser. Ansvaras för lika god och vacker fabrikation som Stockholms Kakelugnar. Uppsättningar af ofvannämnde samt omsättningar och mindre reparationer verkställas med ackuratess och skyndsamt.
Obs. För hugade reqvirenter finnes ofvannämnde Kakelugnar att best.
 Sundsvall i April 1862.
G. E. Petersen,
 Kakelugnsmakaremästare
 från Stockholm.
 Boende vester i staden.

Liksom flertalet av Petersens tidigare kollegor blev han och hans familj kyrkobokförda vid 16:e Rotan när de 1861 flyttade till Sundsvall. Gissningsvis övertogs då en befintlig verkstad, men eftersom det inte finns några tomt- eller husnummer angivna i handlingarna har det inte gått att fastställa detta.

Två tidningsannonser: Den tidigare från Norrländska Korrespondenten den 16 april 1862, och den senare från Hernösands-Posten den 2 april 1864.

Hvitglaserade Kakelugnar,
 ett större lager, finnes vid undertecknads Kakelfabrik i Sundsvall, af den välkända Upsala-leran, enligt Priscourant som finnes i Bokhandeln i Hernösand. Sundsvall i Mars 1864.
H. G. E. PETERSEN.

Hos familjen Petersen kom det att finnas ett antal lärlingar bosatta, och då även C A Lönborg, vilken medföljde från Stockholm. Under de första åren skall det enligt Kommerskollegiums fabriksberättelser ha funnits en gesäll och tre lärlingar i tjänst hos Petersen, och det följande året, alltså 1864, bestod arbetsstyrkan av två gesäller och fyra lärlingar. Besöket i Sundsvall blev dock inte så långvarigt, för redan 1865 återvände familjen till Stockholm. Efter arbete på en kakelfabrik där, blev det möjligtvis en ambulerande tillvaro för G E Petersen, i varje fall har han genom annonser gått att spåra till Malmö under 1870-talets början och till Västerås och Falun vid årtiondes slut. Kakelugnsmakare Petersen avled i Stockholm den 23 maj 1882.

Carl Anders Lönborg föddes den 30 november 1841 i Nyköping, men endast två år gammal flyttade han tillsammans med den ensamstående modern till Stockholm. Där kom han som ung gosse i kakelugnsmakarlära, och då bland annat hos G E Petersen. Omkring 1861 slog han så följe med sin läromästare när denne flyttade till Sundsvall. Under den tid Petersen var kvar i staden, så arbetade Lönborg troligtvis hos honom, först som lärling och sedan som gesäll. När det var dags för giftermål år 1866 hade dock titulaturen blivit kakelugnsmakare. Möjligtvis blev det ett samarbete med stadsbyggmästare Mesch, som kom att driva en kakelugnsmakerirörelse i området. Carl Anders Lönborg fick dock sluta sina dagar redan den 23 februari 1880.

Johan August Mesch, som föddes i Stockholm år 1824, inflyttade till Sundsvall tillsammans med sin familj efter att ha fått tjänsten som stadens byggmästare och arkitekt. Detta var 1865, och familjen blev bosatta vid 16:e Rotan, förmodligen då i den fastighet som Petersen lämnade när han flyttade till Stockholm. Eftersom J A Mesch, förutom sitt arbete som stadsbyggmästare, kom att äga en rörelse som sålde kakelugnar och andra lervaror, så torde han också ha övertagit Petersens verkstad. Vid fastigheten fanns även under Meschs tid en hel del gesäller och lärlingar bosatta, liksom kakelugnsmakare Lönborg.

Några annonser från verksamheten har inte påträffats i ortens dåtida tidningar, men däremot i Hernösands-Posten, där en annons med följande lydelse var vanlig under 1869: *"Då undertecknad genom fabriken utvidgande blifwit i tillfälle försälja hwitglaserade kakelugnar till pris wida understigande andra fabrikanters; runda, sex skifts, från 25 rdr till högre pris, samt flata, sex skifts, fyra kakel breda och två djupa, från 40 rdr till högre pris, allt per stycke kakelugn; får jag sådant härmed anmäla. Packlådor kosta hos mig endast 2 rdr styck och då äfwen frakt till nästgränsande städer bör blifwa billigare härifrån än från Stockholm, torde fördelen lätteligen inses. Sundswall i Maj 1869. J.A. Mesch."*

Några uppgifter om vilket år verksamheten upphörde har inte gått att få fram, men den fanns i varje fall antecknad i Kommerskollegiums fabriksberättelser fram till och med 1871. Stadsbyggmästare Johan August Mesch avled den 12 september 1884.

Naturligtvis har det funnits ytterligare kakelugnsmakare bosatta i Sundsvall och då inte minst efter den stora branden 1888 när staden skulle återuppbyggas. Förmodligen hade dessa ingen egen tillverkning, utan deras arbete bestod av uppsättning samt reparationer av kakelugnar. Detta torde även gälla **Pehr August Tingström**, vilken var född den 25 augusti 1828 i Visby. Han anlände som gesäll till Pehr Edberg i Sundsvall år 1861, och skall då enligt husförhörslängd närmast ha kommit från Vänersborg. I denna församlings kyrkoarkiv har han dock inte gått att återfinna, så därigenom är hans tidigare arbetsplatser okända.

Två år efter ankomsten till Sundsvall blev det giftermål, och eftersom han följande år, alltså 1864, fanns antecknad i Kommerskollegiums fabriksberättelser, så torde han då ha startat upp en egen verksamhet som kakelugnsmakare. Makarna kom enligt husförhörslängden att ha sitt hem på Norrmalm, och i en annons från 1870 där Tingström erbjuder sina tjänster som kakelugnsuppsättare samt utbjuder både nya och gamla kakelugnar till försäljning, så anges bostaden finnas i *"Skomakare Claessons f.d. gård midt för teaterhuset"*. Kakelugnsmakare Pehr August Tingström fick, som många av hans kollegor, inget långt liv utan det slutade redan den 7 oktober 1871.

Jonas Ulric Lundmark kom till världen den 24 november 1832 i byn Östra Falmark i Skellefteå landsförsamling. Där bildade han familj, med vilken han som kakelugnsmakare bosatte sig i centrala Skellefteå. Till Sundsvall kom familjen år 1873 och angavs då kyrkobokförda vid 7:e Rotan. Sönerna Johan (f. 1861) och Viktor (f. 1865) blev även de kakelugnsmakare, men 1897 lämnade båda Sundsvall för att flytta till Luleå respektive Stockholm. Möjligtvis följde Jonas Ulric Lundmark med sin äldste son när denne flyttade, för även om han var kyrkobokförd i Sundsvall fram till sin död den 13 augusti 1901, så angavs Luleå som den ort han vistades i när han avled.

Som tidigare nämnts, så fanns det under kortare eller längre tid ett stort antal personer som var verksamma med uppsättning av kakelugnar i Sundsvall vid 1800-talets slut och en bit in på 1900-talet, varav någon eller några nog borde ha blivit omnämnd i denna dokumentation. Eftersom fokus har legat på att berätta något om de kruk- och kakelugnsmakare som antas ha bedrivit någon form av tillverkning, så får dessa rader ändå bli avslutet på dokumentationen om verksamheterna i Sundsvalls stad.

Ytterligare några bilder på en del av de föremål som hittades vid utgrävningar vid Ljusta i Sköns församling. Förutom olika keramikskärvor fanns där till exempel en hel del mynt samt en urgröpt sten i vilken axeln till drejskivan troligtvis snurrat. Foto: Maria Lindeberg, Västernorrlands läns museum.

Skönsmon (Ingick i Sköns församling fram till 1883, då Skönsmons kapellförsamling bildades. Tillhörde under perioden 1892-1905 återigen Sköns församling).

Joseph Vilhelm **Rudolf Vianden** föddes enligt husförhörslängd år 1838 på Värmdö där hans far Pehr Vianden var verkmästare vid porslinsfabriken Gustavsberg. I samband med sonens födelse flyttade familjen in till Stockholm där fadern startade en fayancefabrik, vilket är ett finare namn på en lerkärlsfabrik eller krukmakeri. Vid denna fabrik fick sönerna efterhand lära sig att arbeta med leran. Omkring 1859 flyttade Rudolf Vianden tillsammans med den ett år äldre brodern Albert till Gävle, där de fick arbeta som fayancearbetare hos fabrikör Oest. Med titeln fayancemästare och nybildad familj begav sig Rudolf norrut fyra år senare och blev då bosatt på Skönsmon i Sundsvall. Med på resan följde även brodern, och de båda startade där upp något som kom att kallas Christinedals Fayencefabrik.

Vid slutet av detta år, alltså 1863, gick det att se vidstående annons i Norrländska Korrespondenten, men på platsen kom det, förutom fayancefabriken, även att finnas ett tegelbruk, vars tillverkning till stor del bestod av tak- och murtegel.

Följande år fick bröderna hjälp i produktionen av ett par så kallade fajansarbetare från Gävle, och enligt Kommerskollegiums fabriksberättelser skall det vid denna tid ha funnits fyra personer i arbete där. Detta år, alltså 1864, tillverkades 1330 stenkärl vid fabriken, men ett år senare hade fabrikationen ökat till 700 dussin kärl.

Tilkännagifves.
Att undertecknad öppnat Fabrik för
tillverkning af
Gula Fayence-kärl,
för jag ärade vänner och allmänheten
vördsamligen underrätta Äfven emot-
tages beställningar å allt hvad till mitt
yrke hörer. Christinedals Fayence-
Fabrik å Skönsmon d. 4 Dec. 1863.
J. V. R. Vianden.

I fabriksberättelserna går det även att få upplysningen att fabriken hade en stenkärlsugn (brännugn) samt fyra drejskivor. De senares antal tyder på en tämligen stor verksamhet, eller i varje fall en ambition att uppnå detta. Rörelsen fanns dock inte med i Kommerskollegiums handlingar längre än till 1867, och då tillverkade de tre arbetarna tillsammans med mästaren 500 dussin stenkärl.

I skriften "Från stad och bygd i Medelpad" anges att verksamheten upphörde redan 1866 men troligtvis fortlevde fabriken ännu något år. Genom de upplysningar som går att få via diverse tidningsnotiser, verkar dock de ekonomiska bekymren ha börjat ungefär vid denna tid. Kyrkoarkiven anger emellertid att J V R Vianden och hans familj fanns kvar på Skönsmon fram till 1870 då de återvände till Gävle. Efter att under en lång tid arbetat vid Forsstén och Fossells fajansfabrik flyttade Rudolf Vianden med hustru till Stockholm år 1897.

Albert Vianden blev kvar vid Christinedal fram till 1871 då han tillsammans med sin familj bosatte sig i Sundsvalls stad, och bytte då yrke till bryggeriarbetare. Drygt tio år senare fick han arbete vid Johannisbergs bryggeri i Torps församling, men året därpå begav de sig till Östersund. Bostaden kom då att finnas vid stadens ångbryggeri, och där blev de kvar fram till 1891 då makarna Vianden avflyttade till Stockholm. Detta Christinedal skall enligt artikeln "Skönsmon, en ny stadsdel", vilken publicerades i skriften "Från stad och bygd i Medelpad", ha varit beläget där Kubikenborgs anhaltstation en gång i tiden hade sin plats. Alltså något sydost om Skönsmons kyrka, där spåren för Ostkustbanan nu går fram. Några år efter Viandens avflyttning kom en kakelugns-gesäll att bosätta sig i närheten av Christinedal, och därigenom går det att spekulera i om denne eventuellt använde sig av den lokal där det tidigare bedrivits lerkärlstillverkning. De båda hade kort dessförinnan arbetat på samma fajansfabrik i Gävle, och torde då ha blivit bekanta med varandra.

Den inflyttades namn var Johan **August Mellgren**, vilken blev född den 6 januari 1837 i Skånela socken, något norr om Stockholm. Sjutton år gammal kom han i lära hos en kakelugns-makare i Arboga och fem år senare fortsatte lärlingstiden i Askersund. Från och med år 1860 blev det dags för en vidsträckt gesällvandring, med uppehåll i Köping, Norrköping, Ystad, Fränninge, Motala, Skövde, Hörby och så anlände han till Gävle tio år senare. Där kom han så att under en tid arbeta vid samma arbetsplats som Vianden. Kakelugns-makargesäll Mellgren anlände 1874 till Sundsvall, men flyttade efter en kort tid vidare till Skönsmon, där han blev bosatt tillsammans med den blivande hustrun. I husförhörslängden skrevs aldrig titeln kakelugns-makare utan benämningen var gesäll eller arbetare även fast han under några år antecknades i Kommerskollegiums handling med egen rörelse. Under år 1893 skall till exempel hans arbetsstyrka ha bestått av två personer. Familjen blev efterhand tämligen stor, men 1895 gick makarna skilda vägar och Mellgren flyttade då till Härnösand. Efter två års tid som kakelugns-makare i denna stad återvände August Mellgren till Stockholm, och där avled han den 3 december 1898.

Njurunda

Tidigare i dokumentationen har det berättats något om **August Conrad Schalin**. Det var i avsnittet om Sundsvall, och enligt husförhörslängd skall han tillsammans med hustru ha lämnat staden 1865 för att i stället bosätta sig i Ovansjö, Njurunda socken. Nu torde flytten gissningsvis ha skett något år tidigare, i varje fall inköpte han 1860 en tomt invid Ovansjöån där han enligt köpekontrakt fick rättighet att bygga boningshus och kakelugns-makarverkstad samt ta lera.

Under en tid vid skiftet mellan åren 1864 och 1865 annonserade Schalin flitigt i Norrländska Korrespondenten angående att han utbjöd ett större lager kakelugnar till försäljning. Om det var sådana som blivit tillverkade i Ovansjö är osäkert, möjligtvis var det ett lager från tiden i Sundsvall.

Vid slutet av årtiondet hade gesällen Johan Gustaf Silfvernagel flyttat in hos familjen och han kom att följas av flera gesäller samt även av en stenkärlsarbetare, vilket kan tyda på en tillverkning av hushållsgods som krukor, fat och liknande varor, förutom då kakel till kakelugnar.

Den 20 november 1886 fanns en annons med följande lydelse införd i Sundsvalls Tidning: "Ett kakelugns-makeri till salu uti Njurunda och Ofvansjö bestående af byggning med fem inredda rum, Lerbråk och qvarn går med vatten. Nödiga uthus m.m. finnes. Vidare på stället. **A.C. Schalin.**"

Gissningsvis var det gesäll Silfvernagel som tog över rörelsen, möjligtvis genom arrende. I varje fall kom han senare att få titeln kakelugnsmakare. August Conrad Schalin avled i Ovensjö den 21 juni 1895.

Johan Gustaf Silfvernagel kom till världen den 9 september 1844 i Härnösand, där hans far ägde en kakelugnsmakarverkstad. Efter faderns död tog hans mor över rörelsen, som hon drev med hjälp av någon gesäll. Detta blev naturligtvis unge Johan Gustafs läroplats, vid vilken han stannade till femton års ålder då det var dags att bege sig till Gävle för att där förkovra sig i yrket. Åter i Härnösand tre år senare som gesäll, men år 1865 var det dags att ge sig ut på resa igen.

Resmålet denna gång blev Stockholm, varifrån han fyra år senare anlände till Schalin i Njurunda. Vid denna verkstad blev han sedan kvar under lång tid, förutom några år vid slutet av 1880-talet då han eventuellt befanns sig hos någon kakelugnsmakare i norra Hälsingland. Omkring 1890 fanns Silfvernagel åter i Ovensjö, och denna gång som kakelugnsmakare. Gissningsvis övertogs då Schalins verkstad, men han kan ju även ha arbetat åt någon annan person som övertagit den. Kakeltillverkningen torde ha upphört vid denna tid, så produktionen bestod sannolikt i första hand av blomkrukor, men även av stenkärl, det vill säga hushållsgods som krukor, fat och liknande.

Den 14 februari resp. den 27 augusti 1895 fanns dessa två annonser införda i Sundsvalls Tidning

Johan Gustaf Silfvernagel lämnade dock Ovensjö två år senare för att i stället flytta till den nyblivna hustruns hemby Västra Grängsjö i Gnarps socken, och där avled han den 13 juli 1921.

Fredrik Efraim Östling föddes den 22 maj 1860 i Piteå landsförsamling, men efter att modern avlidit flyttade resten av familjen till Sundsvall åtta år senare. Omkring 1880 kom Fredrik Efraim som dräng till Schalin i Ovensjö, men i samband med att han bildade familj tre år senare flyttade han till hustruns föräldrahem i Stångom. Titeln hade då blivit kakelugnsmakare, men redan tio år senare verkar det som att han övergett detta yrke och i stället blivit bonde. För att öka på sina inkomster utförde han även postbefordran i bygden. Fredrik Efraim Östling avled den 6 augusti 1949.

Torp

I avsnittet om Sundsvall har det berättats en del om **Johan Fredrik Lundin** och hans verksamhet i staden samt i Sidsjö, innan han år 1860 tillsammans med hustrun flyttade till Gösunda. Denna by finns belägen på södra sidan av Ljungan, något söder om Viskan, men tillhörande dåvarande Torps socken (nuvarande Ånge kommun).

Nu blev det inte någon lång tid för Lundin på detta ställe, eftersom han avled redan den 23 september 1861. I den efterföljande bouppteckningen upptogs en kakelugnsverkstad med brännugn bland tillgångarna, och då det i kyrkoarkivet inte har gått att finna något tidigare "kakelfolk" i bygden, så torde denna verkstad ha blivit uppbyggd av Lundin. Efter makens död tog änkan över rörelsen, vilken hon drev med hjälp av en gesäll.

Efter något år blev det byte av gesäll i verkstaden då **Johan Petter Andersson** flyttade in. Han kom närmast från Härnösand, men var född den 7 december 1828 i Malmö, och i denna stad hade han som femtonåring kommit i kakelugnsmakarlära. Som gesäll begav han sig fyra år senare, alltså 1847, till något som i kyrkoarkivet benämndes "obest.ort". När han 1858 anlände till Härnösand angavs Lidköping som tidigare bostadsort, men i denna församling har han inte gått att återfinna. I varje fall inflyttade han enligt kyrkoarkivet till Gösunda år 1862, och torde då ha fått ta över sysslorna i verkstaden.

Änkefru Lundin avled den 6 februari 1868, och i den efterföljande bouppteckningen fanns som tillgångar bland annat mangårdsbyggnad med kök och kammare samt verkstad med erforderligt

material och brännugn, men även lerbråksbyggnad med maskin. Förutom de nämnda byggnaderna ingick dessutom kakel till tre stycken kakelugnar samt "tillämnad kakelugn på Gällön i Jemtland" bland tillgångarna. Därefter övertogs fastighet och verkstad av gesäll Andersson som därmed kunde kalla sig kakelugnsmakare.

Det kom även att dyka upp en gesäll vid namn **Hans Peter Christensen** i Gösunda, och därmed blev de två som samsades om utrymmet i verkstaden. När denne gesäll flyttade in är något osäkert. Enligt flyttlängden skall han ha anlänt 1870, och då närmast från grannförsamlingen Stöde, men i husförhörslängden finns antecknat att han vistats i Torps församling sedan 1866. Möjligtvis var det redan då som han anlände till Gösunda. Denne Christensen skall ha kommit till världen den 20 december 1826 i Kjöling (Tjölling) vid Laurvig (Larvik) i Norge. Dock förekommer olika uppgifter om födelsedatum och även födelseår i kyrkoarkiven. Den första gången som han har gått att återfinna i handlingarna var när före detta livgardisten inflyttade till Adolf Fredriks församling i Stockholm 1851.

Titulaturen kom därefter att vara kakelugnsarbetare och arbetsplatserna fanns hos några av huvudstadens större kakelfabriker. Flyttlängden anger 1861 en flytt till Stöde, men det är först när han blivit inskriven vid Gösunda i Torps församling som det återigen har gått att träffa på honom i husförhörslängden. Vid 1860-talets början fanns han dock i Umeå. Efter en tids sjukdom fick kakelugnsmakare Johan Petter Andersson sluta sina dagar den 12 december 1871, och i den därefter följande bouppteckningen upptogs som tillgångar bland annat "*Byggning med behörig verkstad å brännugn. Lerbråk för vallaredrift samt qvarnar till*" och "*Diverse verkstadsbehör*". Möjligtvis tillhörde posten "*18 st blomkrukor jemte fat*" något av det som blivit tillverkat vid verkstaden.

Efter Anderssons död blev Christensen kvar på platsen och torde då även ha använt sig av verkstaden för att eventuellt framställa blomkrukor samt andra lerkärl. Hur länge han sedan stannade i Gösunda är oklart, men från 1891 blev han i församlingsboken överförd till de som var "qvarstående icke befintlige". Eftersom det finns en anteckning angående "Norrige" i handlingen, så kanske att han vid denna tid hade återvänt till sin födelsebygd.

Vid Gullgård, något väster om Fränsta, etablerade sig **Gustaf Adolf Fogelström** som kakelugnsmakare under 1860-talet. Han såg dagens ljus för första gången den 31 oktober 1834 i Åmål, och i födelsestaden kom han också i kakelugnsmakarlära. Som nybliven gesäll begav han sig 1855 iväg till Jönköping, men några månader senare fortsatte gesällvandringen. Följande år anlände han till Östersund, osäkert emellertid hur långvarigt detta besök blev. I Torps församlings husförhörslängd inskrevs han 1863 vid Österhängsta tillsammans med en piga och deras tre gemensamma barn, dock med anteckningen att de var bosatta i Gullgård samt att Fogelström vistats i församlingen under många år. I följande husförhörslängder blev Gullgård kyrkobokföringsort och sannolikt även den ort där de var bosatta. Efter att barnens mor avlidit, gifte sig kakelugnsmakare Fogelström med en ung kvinna, och fick då ytterligare några barn, bland annat sonen Karl Wilhelm. Vid Torps hembygdsgård i Fränsta finns ett fat som enligt en vidhäftande anteckning skall ha blivit tillverkat av Fogelström, och även en vägghållare med ett angivet ursprung från Gullgård. Dessa två föremål visas på nedanstående bilder. Vid hembygdsgården finns ytterligare några keramikföremål som mycket väl kan komma från verkstaden i Gullgård, men tyvärr saknas skriftliga upplysningar om detta.

Gustaf Adolf Fogelström tid här på jorden slutade den 30 juli 1891, och förutom gård och tomt under Gullgård nr 5 ingick ett relativt stort antal kruk- och kakelugnsmakeriarbeten bland de tillgångar som upptogs i bouppteckningen. Här följer en uppräknning av dessa föremål, dock inte så specificerat som i bouppteckning.

16 flata och runda kakelugnar, 376 stenfat, 60 spillkummar, 56 syltburkar, 2 soppterriner, 50 blomkrukor, 71 karotter, 3 mjölkbunkar samt diverse obränt gods. Dessutom ingick 18 kakelugnsformar och 1 lerbråk i sammanställningen.

Sonen Karl Wilhelm, som även han blev kakelugnsmakare, föddes den 28 februari 1877. Om han bedrev någon form av tillverkning är dock osäkert, utan möjligtvis sysslade han enbart med uppsättning samt reparationer av kakelugnar. I varje fall avled Karl Wilhelm Fogelström den 23 september 1912 på Sundsvalls lasarett.

Borgsjö

Inte heller kakelugnsmakare **Carl Reinhold Forsberg** i Borgsjö torde ha bedrivit någon egen tillverkning, utan sysslade liksom sina yrkesbröder vid denna tid, i huvudsak med att sätta upp kakelugnar. Han föddes i Stockholm den 12 mars 1849 som son till en kakelugnsmakargesäll och dennes hustru. Familjen lämnade huvudstaden år 1863 för att flytta till Arnäs socken i norra Ångermanland, där fadern övertog en kakelugnsmakarverkstad i Norrälvsjö: Efter makens död fem år senare flyttade änkan och barnen in till Örnköldsvik, varifrån Carl Reinhold begav sig till Östersund 1871. Redan följande år fortsatte gesäll Forsberg till Sundsvall där han åtta år senare bildade familj. Dessförinnan hade han i ett tidigare förhållande blivit far till tre så kallade "oäkta barn". Tillsammans med två av dessa samt den nya familjen flyttade kakelugnsmakare Forsberg år 1886 till hustruns hemtrakter i Borgsjö socken. Där blev de bosatta vid Östernäset och efterhand utökades barnaskaran stadigt.

Troligtvis fick Forsberg tidvis hjälp i sitt arbete av sönerna, och en av dem, Vigo, blev senare kakelugnsmakare. Omkring 1920 flyttade Carl Forsberg till Borgsjöbyn och där slutade han sina dagar den 13 april 1931. En ättling till kakelugnsmakaren har utgett en skrift med titeln "Kakelugnsmakaren Carl Reinhold Forsberg (1849-1931). En 19-barns fars förfäder och ättlingar".

Timrå

Följande två kakelugnsmakare med verksamhet i Timrå församling var båda under en tid antecknade som hantverkare i Kommerskollegiums fabriksberättelser, men torde inte ha bedrivit någon form av tillverkning, utan i stället varit sysselsatta med reparationer samt uppsättning av kakelugnar. **Johan August Leonard Svedberg** föddes den 2 juni 1840 i Nyköping, men endast något år gammal fick han följa med föräldrarna på deras flytt till Östersund. Där blev det efter en tid möjlighet att komma i kakelugnsmakarlära för den unge gossen. Som gesäll anlände han omkring 1868 till Uppsala, där det blev kondition (arbete) hos kakelugnsmakare Codelius, innan det fyra år senare var dags att bege sig norrut igen. I Hässjö församling något norr om Sundsvall fick gesäll Svedberg sin bostad vid Fjäl, men följande år blev det en flytt till Stavre i samma socken. Där bildades tämligen omgående familj, med vilken han 1878 bosatte sig i Sörberge, Timrå församling. Kakelugnsmakare Johan Svedberg kom där att driva sin rörelse jämsides med ett mindre jordbruk, dock troligtvis inte ända fram till sin död den 31 juli 1897.

Johan August Calissendorff kom till världen den 29 september 1844 i Spånga socken. Gissningsvis fick han sin utbildning till kakelugnsmakargesäll i Stockholm, det var i varje fall därifrån han 1867 begav sig iväg för att komma till Malmö. Redan följande år skall han enligt kyrkoarkivet ha flyttat vidare till Tyskland. När han 1875 anlände som gesäll till Sundsvall uppgavs han i kyrkoarkivet närmast ha kommit från Stockholm. Under hela vistelsen i staden var det gesäll som var titulaturen i dessa handlingar, medan han som ombud för Hantverkarnas Förbund i tidningsannonser benämndes kakelugnsmakare från och med 1877. Denna titel har Calissendorff också när han åtta år senare bosätter sig i Skyttberg, Timrå församling tillsammans med nybliven hustru. Efter ytterligare tio år, alltså 1895, hade han tydligen lämnat kakelugnsmakaryrket, för då återfanns han som lokomotivförare vid Skönviks aktiebolag. När Johan August Calissendorff avled den 26 februari 1926 användes dock återigen titeln kakelugnsmakare.

Även om det i landskapet funnits ytterligare personer som utövat kakelugnsmakaryrket genom att sätta upp samt reparera kakelugnar, så får dessa rader utgöra slutet på denna dokumentation över kruk- och kakelugnsmakarhantverket i Medelpad.

Åvike herrgård byggdes under mitten av 1700-talet upp vid Åvike bruk, men flyttades vid 1930-talets början till Västernorrlands läns museums område vid Murberget i Härnösand. Herrgården har under årens lopp kompletterats med ett stort antal kakelugnar, vilka hämtats från olika platser i länen, men även i något enstaka fall utanför länet. I denna dokumentation kommer det att visas ett antal bilder på dessa kakelugnar, och även vissa personliga spekulationer angående kakelugnarnas härkomst. Börjar dock med två ugnar som säkerligen inte har blivit tillverkade i länet. Den till höger har tidigare varit uppsatt vid Stenhammars herrgård i Härnösand, och den vänstra skall ha kommit från Stockholm.

Ångermanland

Under skråtiden, alltså före 1846, var det i Ångermanland endast Härnösand som hade stadsrättigheter, och därmed även möjlighet, för i varje fall en del av dess befolkning, att idka handels- och hantverksrörelse. Förutom de kruk- och kakelugnsmakare som var verksamma i Härnösand, så fanns det under denna tid även en hantverkare i Norrälvsjö, Arnäs socken som utövade detta yrke, och dessutom en på Svanö. Senare skulle det etablera sig kruk- och kakelugnsmakare med verkstad bland annat i Hämla, Torsåkers socken och i Salteå, Nora socken.

Härnösand Domkyrkoförsamlingen och Säbrå församling.

Härnösand på fotografi från 1870.

Härnösand stad grundades 1585, men det är tveksamt om det fanns någon krukmakare bland stadens innevånare vid denna tid. Den tidigaste representanten för detta yrke, som vid denna efterforskning har gått att återfinna i handlingarna, var en Jonas Krukomakare, vilken fanns inskriven i Härnösands stads mantalslängder från och med 1651. Där kom han att kvarstå fram till år 1700, då han angavs vara avliden.

I en förteckning över tomtägare, som ingår i en karta från 1699, går det också att träffa på denne person, även om han där benämndes Jon Krukomakare. Säkerligen är det dock fråga om samma hantverkare. Det är ju svårt att jämföra gatubilden från en så pass gammal karta med de förhållanden som gäller nuförtiden, men hans tomt nr 10 fanns då inritad efter Långgatan. En inte helt tillförlitlig uppskattning är att tomten/fastigheten var belägen ungefär vid ett område mellan där Eriksbergstränd och Skeppar Karls gränd tidigare anslöt mot Långgatan, men då på sjösidan av Långgatan, där nu Skeppsbron löper fram. I varje fall torde den ha legat i den del av staden som senare kom att kallas 8:e kvarteret, och där flertalet av Härnösands kruk- och kakelugnsmakare hade sina bostäder och även verkstäder under lång tid.

Från och med 1692-års mantalslängd hade det tillkommit ytterligare en krukmakare, och dennes namn var Nils Jonsson. Dessa två kollegor tyck ha varit bosatta på samma gård, och förmodligen är det fråga om far och son. En förteckning över elever vid trivialskolan i Härnösand ger lite upplysningar: Under åren 1681 och 1682 var krukmararsonen Nils Jonsson elev vid trivialskolan, och om honom finns antecknat att han var född 1665 samt att han sedermera blev borgare samt krukmakare i Härnösand. Dödsåret anges till cirka 1716, och det stämmer bra med uppgifterna från mantalslängden där han fanns med till just detta år.

I mantalslängden från 1695 hade staden fått sin tredje krukmakare, och hans namn var Nils Månsson. Denne person fanns med i handlingarna fram till omkring 1708, men sedan tillkom en Johan Jonsson som krukmakare. Möjligtvis övertogs då Månssons verkstad.

Återvänder så till förteckningen över elever vid trivialskolan. Enligt denna förteckning var Johan Jonsson-Blom elev vid skolan under perioden 1674-1676, och födelseåret anges till omkring 1765. Han skall efter skoltiden ha blivit krukmakare i Piteå. Johan Jonsson-Blom har även gått att återfinna i Härnösands domkyrkoförsamling, och då i dess begravningsbok. Den gamle krukmakaren antecknas där ha blivit begravnen på stadens kyrkogård den 17 juli 1730 i en ålder av 90 år. Huruvida det är denna ålder eller det tidigare nämnda födelseåret som inte stämmer är oklart, gissningsvis har det blivit ett antal års avvikelse för bägge årtalsangivelserna.

I varje fall går det att spekulera i om det inte var denne Johan Jonsson-Blom som från och med 1709-års mantalslängd fanns inskriven som krukmakare i Härnösand, och att även han var en son till Jonas Krukomakare. Redan efter ett fåtal år hade Johan Jonsson dock förvunnit ur handlingarna. Möjligtvis berodde detta på de stora bränder som härjade i staden vid denna tid, och år 1721 blev Härnösand så gott som ödelagd efter ryssarnas framfart.

I Gösta Buchts skrift "Härnösands historia del 1", vilken behandlar perioden 1585-1721, finns en förteckning över hantverkare som var verksamma i Härnösand under denna tid. För de flesta av de uppräknade personerna finns även en tidsperiod angiven, vilket torde vara den period som respektive person förmodas ha varit verksam i sitt yrke. I följande uppräknade har dessa årtal blivit satta inom parentes. Under rubriken "Krukmakare" står Jonas Johansson (1650-99) som första namn och denne man bör säkerligen vara Jonas Krukomakare. Jöns Jönsson Staaf (1672-85) har inte gått att träffa på i handlingarna, och detta beroende på att mantalslängder saknas under dessa år. Sven Månsson (1694-1708), Nils Jonsson (1700-15) och Johan Jonsson Blom.

Under en period har det inte gått att träffa på någon krukmakare i handlingarna, men omkring 1726 anlände krukmakarmästare Johan Christopher Heinholt tillsammans med sin hustru till Härnösand. Han var född i dåvarande kungariket Sachsen, men vid 1720-talets början hade han kommit till Gävle, där det blev giftermål med en krukmakardotter. Därigenom kunde han som krukmakare driva egen verkstad under en tid, men av någon anledning blev det så flytt till Härnösand. Hustrun avled där 1727 och samma år ingick änkemannen i ett nytt äktenskap.

I 1732-års mantalslängd verkar det som att hustrun ensam fanns kvar i staden, men om maken då avlidit eller flyttat till annan ort har det inte gått att få någon klarhet i. Följande år var även hon försvunnen ur handlingarna.

Redan i april 1729 upprättades en bouppteckning över Heinholts tillgångar och skulder, men det handskrivna dokumentet har varit mycket svår att tyda. Emellertid går det att få uppfattningen att krukmakaren då inte var avliden, utan i stället hade försvunnit från staden och då lämnat kvar hustru samt barn.

Philip Redick (Rädick) anges enligt kyrkoarkiv ha blivit född omkring år 1700, men utan någon angiven födelseort. Den tidigaste förekomsten i Härnösands kyrkoarkiv var 1732, när han som gesäll ingick i äktenskap. Möjligtvis fanns arbetsplatsen till att börja med hos Heinholt, och för att fortsätta med spekulationer så kan det ju vara så att det även var dennes verkstad som övertogs när Redick något år senare blev krukmakare.

Sitt burskap, alltså rättigheten att bedriva yrket i staden, fick han emellertid inte förrän 1739. Krukmakarmästare Philip Redick avled dock den 21 februari 1756, och i den efterföljande bouppteckningen upptogs som tillgångarna bland annat "En gård på fri tomt bestående af en stugubyggning, wärkstad, brännugn, ett härbärge och en siöbod" samt 1½ skock (90 stycken) nya krukke. Dessutom fanns det ett antal fodringar på försålda krukke.

Samma år som fadern slutade sina dagar blev sonen utnämnd till krukmakarmästare och tog då troligtvis över arbetsuppgifterna i verkstaden. Förutom faderns yrke fick han även faderns förnamn, men Phillip Redick junior, som var född den 9 januari 1737 fick inget långt liv, utan avled redan den 3 november 1765.

Hans mor drev därefter rörelsen vidare med hjälp av gesällen Jonas Hultin, men två år senare var även änkefru Redick död. I hennes bouppteckning angavs gårdens beteckning till nr 21 i 8:e kvarteret. Verkstadens tillverkningar uppdelades vid denna bouppteckning i ett flertal poster bestående av bland annat ett stort antal fat, skålar, krukor och burkar, men där fanns även kakel till två kakelugnar upptagna som tillgångar. Bland tillgångarna verkar det också som att tomt nr 24 och 25 ingick. Den förstnämnda tomten/gården skall senare ha ägts av kakelugnsmakare Jonas Hultin.

Alla dessa tomter verkar ha varit belägna ungefär där Jonas Krukomakare hade sitt hem vid 1600-talets senare del, och möjligtvis kom hans brännugn till användning av några yrkesbröder omkring hundra år senare. Men detta är ju bara en spekulation, och med anledning av att så gott som hela staden brändes ned av ryssarna år 1721, kanske inte heller så troligt.

Dessa tre 1700-tals ugnar, vilka finns uppsatta vid Åvike herrgård, har tidigare varit placerade vid Vallrothska gården i Ålandsbro. Möjligtvis kan de ha blivit tillverkade av en mästare från Härnösand.

Jonas Hultin skall enligt husförhörslängden ha blivit född år 1738, men någon födelseort finns inte angiven. Från Ellen Raphaels redogörelse "Kakelugnsmakare och krukmakare i Sverige från cirka 1700 till 1846" har följande uppgifter om Hultin hämtats: Efternamnet var från början Sigfridsson, och han gick i lära under perioden 1756-59 hos krukmakare Lars Lundgren i Stockholm. Till Härnösand anlände han som gesäll 1863 och skall i varje fall vid den senare delen av detta årtionde ha varit i arbete hos änkan Redick.

Den första gången som han har gått att träffa på i Härnösands kyrkoarkiv var när han som kakelugnsmakarmästare ingick i äktenskap år 1771, och detta år erhöll han även burskap i staden. Därefter hade familjen sin bostad vid gård nr 24 i 8:e kvarteret. Några år in på 1800-talet övertog sonen Johan kakelugnsmakarsysslan, men vid en resa upp till Själevad förolyckades han genom drunkning. Jonas Hultin avled året därpå, eller närmare bestämt den 8 februari 1812.

Tyvärr har hans bouppteckning inte varit så lätt att tyda, men bland verkstadsinventarier har det gått att se två skivor (drejskivor) och 16 stycken diverse gamla formar. Gården var belägen vid tomt nr 34, vilket tämligen väl överensstämmer med den tomt där Jonas Krukumakare var bosatt vid 1600-talets senare del. En nutida gatuadress torde kunna vara ungefärligen Långgatan 9 – 15 i kvarteret Sjömannen. Efter en tid blev kakelugnsmakare Jöns Engman bosatt vid gården tillsammans med sin familj, men återkommer till honom senare i dokumentationen. Fortsätter i stället med dennes farfar, som bar samma namn.

I den tidigare nämnda elevförteckningen för trivialskolan anges att **Jöns Engman** var en av skolans elever, och då under åren 1736 till 1738. Vidare framkommer att han skall ha varit född 1722 i Påläng, Selångers socken. Andra källor uppger dock födelseåret till 1726 och födelseorten till Sköns socken. Vid 1750-talets början var han i tjänst hos Lars Wassberg i Sundsvall, och därefter skall han ha begett sig till Stockholm. Till Härnösand anlände krukumakare Engman 1755, och följande år blev det giftermål med en flicka från staden. Burskapet erhöles ytterligare ett år senare. I husförhörslängden var familjen inskriven vid gård nr 27 i 8:e kvarteret, medan deras hem enligt hustruns bouppteckning fanns vid gård nr 28 i samma kvarter.

Krukmakare Jöns Engman avled den 17 maj 1793, men tyvärr har det inte gått att återfinna någon bouppteckning efter honom. Det har det däremot gjorts efter änkan, som avled ett år senare. I denna bouppteckning upptogs som tillgångar gården vid nr 28 i 8:e kvarteret, kakelugnsmakarverkstad samt sjöbod. Dessutom ingick bland annat ett antal diverse "Nya Sten Kjäll" som tillgångar. I förteckningen "Husägare i Härnösand 1788", vilken på senare tid blivit upprättad och renskriven av arkivarie Tord Bylund, anges att Engmans gård hade nr 27 och att den var belägen vid tomt nr 37. Detta torde motsvara dagens Långgatan 16 - 20, alltså snett över gatan i jämförelse med där Hultin var bosatt. Den nämnda förteckningen har blivit möjlig att ta del av tack vare läns museets arkivarie Inger Stenman.

Sonen **Magnus Engman**, som kom till världen den 6 januari 1760, valde samma yrke som sin far, och torde ha blivit utplärd i dennes verkstad. Eftersom både husförhålls- och mantalslängder saknas under en period vid 1700-talets senare del så har det inte gått att fastställa när junior blev kakelugnsmakare, men när han ingick i äktenskap år 1784 så var detta den titel som antecknades i vigselboken. Året därpå erhöll han också sitt burskap i staden.

Makarna och deras barn kom att vara kyrkobokförda både vid gård nr 21 och nr 28 i 8:e kvarteret innan de vid 1800-talets början lämnade staden för att bosätta sig på Svanö. Eftersom det även fanns några gesäller som ingick i hushållet, så torde det ha bedrivits en verksamhet där på ön, och efter en tid kom också sonen Jöns att bli bosatt där. Efter att ha blivit änkeman, men även ingått i nytt äktenskap, flyttade han tillsammans med hustrun samt en av sönerna och dennes familj omkring 1824 över på andra sidan av Ångermanälven och blev bosatt i byn Norrland i Bjärträ socken. Där slutade kakelugnsmakare Magnus Engman sina dagar den 6 mars 1833. Förteckningen "Husägare i Härnösand 1877" anger Engman juniors bostad till gård nr 21, men tyvärr saknas uppgifter om tomtnummer. Gården torde dock ha varit belägen i det område där fadern och Hultin hade sina hem.

Det blev även en tredje generation Engman som satsade på kakelugnsmakaryrket, och det var **Jöns Engman**, vilken bar samma namn som sin farfar. Jöns var född den 12 juni 1787 och tillbringade lärlings- och gesälltiden hos sin far. Som kakelugnsmakare benämndes han i mantalslängden från 1813, men innan dess hade han troligtvis vid början av 1800-talet följt med föräldrar och syskon till Svanö.

Under skråtiden, alltså före 1846, var det huvudsakligen i städerna som hantverkarna fick tillåtelse att utöva sina yrken. Förutom de verksamheter som hörde till bland annat gods och herrgårdar, kunde enskilda hantverkare i undantagsfall få tillåtelse att bedriva verksamhet på landsbygden. Tydligt hade Engmans fått ett sådant tillstånd, men även om de var bosatta på Svanö måste de vara mantalsskrivna i Härnösand. Därför kan det bli besvärligt att reda ut var personerna var bosatta och yrkesverksamma.

Jöns Engman tycks ha varit kyrkobokförd både på Svanö och i Härnösand under 1800-talets två första årtionden, men genom hans barns födelseorter kan man kanske få en viss uppfattning om var familjen var bosatt under olika perioder. Den äldsta sonen blev född 1809 på Svanö medan de två söner som såg dagens ljus för första gången 1815 respektive 1817 gjorde det i Härnösand. Från och med 1818 fanns han i varje fall tillsammans med hustru och barn inskriven vid gård nr 24 i 8:e kvarteret, alltså där krukmakare Hultin tidigare var bosatt, men ungefär fyra år senare antecknades de ha flyttat till Svanö i Gudmundrå socken. Där avled kakelugnsmakare Jöns Engman den 27 november 1824.

I samband med att familjen Engman lämnade staden för att flytta till Svanö vid 1820-talets början övertogs troligtvis gård nr 24 i 8:e kvarteret av **Olof Sjöberg**. Han kom till världen den 4 oktober 1799 i Ovanåsjö socken i Gästrikland, men tretton år gammal var det dags att bege sig till Gävle, för att där komma i krukmakarlära. Som gesäll anlände han till Härnösand år 1821, men när det två år senare blev aktuellt med äktenskap var titeln kakelugnsmakare. Vid den tiden fick paret sannolikt sitt hem i den gård där yrkesbröderna Hultin och Engman tidigare varit bosatta. I husförhållslängden antecknades att Sjöberg avled den 18 mars 1830, men han har dock inte gått att återfinna i församlingens döds- och begravningsbok. Upplysningen bör dock vara korrekt, eftersom gård nr 24 följande år benämndes "afledne kakelugnsmakaren Sjöbergs gård".

Olofs äldre bror, **Anders Sjöberg**, hamnade även han så småningom i Härnösand. Han blev född den 1 maj 1797, men då med efternamnet Olsson. Liksom brodern påbörjade Anders sin lärlingstid år 1812 i Gävle, varifrån han som gesäll åtta år senare skall ha begett sig till Stockholm. Från omkring 1823 kom han att arbeta hos Engmans på Svanö, varpå det sju år senare blev en kort visit i Resele, oklart dock vad han gjorde där.

I Härnösands Domkyrkoförsamlings husförhörlängd har Sjöberg gått att återfinna såsom "hyresfolk", men det finns inga uppgifter om gård- eller kvartersnummer, och inte heller när inflyttningen skedde. Eftersom Jöns Engmans änka, som då blivit Sjöbergs fästmö, flyttade dit år 1832 tillsammans med sina barn, så torde även fästmannen ha kommit dit ungefär samtidigt. Möjligtvis hade de då hyrt in sig vid brodern Olof Sjöbergs gård, men om detta går det endast att spekulera. Anders Sjöberg benämndes vid denna tid som kakelugnsmakare, men när paret någon tid senare har gått att träffa på vid Frånö i Gudmundrå socken, så var titulaturen torpare.

Efter änkefru Engmans/fästmöns död kom han som kakelugnsmakargesäll till Engmans vid byn Norrland i Bjärträ. Årtalet för denna flytt angavs i husförhörlängden till 1847, men möjligtvis hade arbetsplatsen funnits där sedan tidigare eftersom avståndet mellan de två orterna inte var speciellt långt om man färdades med båt. Tämmligen omgående efter ankomsten till byn Norrland blev det giftermål, och Sjöberg blev då bosatt på annan plats i byn tillsammans med hustrun och nyfödd dotter. Om han arrenderade en eventuell verkstad hos Engman eller så småningom byggde upp en egen har det inte gått att få någon klarhet i. Möjligtvis bestod hans arbete enbart av uppsättning samt reparationer av kakelugnar. När Anders Sjöberg avled den 8 november 1861 hade han titeln kakelugnsmakare, och hos familjen fanns en gesäll inneboende.

Ovanstående kakelugnar, vilka numera finns uppsatta vid Åvike herrgård, kan mycket väl ha blivit tillverkade av någon kakelugnsmakare i Härnösands-området, eller möjligtvis av någon som var verksam något längre upp i Ångermanland.

Dokumentationen fortsätter nu med tre kruk- och kakelugnsmakare som endast vistades några enstaka år i Härnösand, och vilka det inte har gått att få fram så mycket uppgifter om. Krukmakare Lars Hedlund, vilken uppgavs vara född 1763, inflyttade omkring år 1795 till Östersund, och då närmast från Sundsvall. Gissningsvis är detta samma person som skall ha verkat som krukmakarmästare i Sundsvall vid 1790-talets början. Tyvärr saknas det både husförhørs- och mantalslängder för denna församling under aktuell period, så några vidare efterforskningar har inte kunnat göras.

Till Härnösand, där han fick sitt burskap år 1801, kom familjen omkring sekelskiftet, och i mantalslängden antecknades att Lars Hedlund hade en son som lärling. Fyra år senare fanns han dock inte längre med i denna längd, och familjens vidare öden är okända. Lars Sjöblom skall enligt husförhörlängdens uppgifter ha blivit född 1762 i Stockholm, och inflyttade som gesäll till Söderhamn år 1804. Efter att där ha ingått i äktenskap blev det följande år en flytt till Härnösand. Besöket varade dock endast några år innan det var dags att återvända till Söderhamn. Sjöblom, som under en tid tjänstgjorde som soldat, återgick till kakelugnsmakeribranschen, dock endast som gesäll, när han omkring 1811 begav sig till Gävle. Åtta år senare fick gesällen och hans hustru en son när de vistades i Forssa socken i Hälsingland. Fru Sjöblom flyttade dock tillbaka till Söderhamn, och om maken fanns då antecknat "*bortflyttad utan att man vet hvar*".

I Härnösands stads mantalslängder antecknades Anders Häggberg som kakelugnsmakare under perioden 1808-10, men några ytterligare uppgifter angående honom har inte gått att få fram.

Olof Werner skall enligt husförhörlängdens uppgifter ha blivit född år 1782, men utan angiven födelseort. Det finns även uppgifter om att han skall ha blivit gesäll tjugotvå år senare, men inte heller här finns någon ortsangivelse. Omkring sekelskiftet mellan 1700- och 1800-talen fanns det hos en kakelugnsmakare i Karlstad en lärling vid namn Olof Wennerqvist, vilken som gesäll tog sig namnet Olof Werner och samtidigt avflyttade till "obest. ort". Födelseåret och tiden för när han blev gesäll stämmer överens med hans namn i Härnösand, så möjligtvis är det fråga om samma person.

I Härnösands stads mantalslängd har han gått att träffa på för första gången 1811, men troligtvis fanns han i staden i varje fall året dessförinnan, alltså det år då han enligt Ellen Raphaels berättelser blev mästare. Tillsammans med sin hustru kom han att vara kyrkobokförd vid gård nr 9 i 3:e kvarteret, men i bouppteckningen efter den första hustrun angavs gårdsnumret till nr 10. Där fanns under åren en hel del gesäller bosatta tillsammans med familjen, och då bland annat Olof Sjöberg samt Nils Eric Ljungberg. Kakelugnsmakare Olof Werner avled den 12 november 1826 i Stockholm, och i den därpå följande bouppteckningen fanns som tillgångar antecknade bland annat "*Werkstadens Inventarier*" samt "*Gården i 3^{die} qvarteret af Staden belägen med 2^{ne} sjöbodar*". Enligt Husförhörlängden verkar det som att makarna två år före dödsfallet hade tagit ut attest för att resa till Stockholm, och troligtvis blev de därefter bosatta där. Gård nr 9 (eller 10) i 3:e kvarteret var belägen något söder om Stora torget.

Nils Eric Ljungberg såg dagens ljus för första gången den 9 januari 1793 i Vadstena, men endast någon månad gammal flyttade han med den övriga familjen till Skövde, där fadern startade upp en krukmakarrörelse. Efter dennes död flyttade den trettonåriga sonen till Stockholm, där han kom i lära hos en kakelugnsmakare. Detta enligt husförhörlängdens anteckningar, men enligt andra källor bedrevs lärotiden under perioden 1809-1813. Läromästaren var i varje fall Olof Ljungberg, vilken möjligtvis kan ha varit en släkting.

Vid lärotidens slut återvände gesäll Ljunggren till Skövde, och arbetade under en tid hos modern, vilken hade fortsatt med krukmakeriet. År 1815 skall det dock ha blivit flytt till "obestämd ort". Två år senare hade han arbetat sig uppåt i landet och kom då till Härnösand där det blev kondition (tjänstgöring) hos Werner och Engman. Efter en tid blev det giftermål, och när det första barnet föddes år 1821 så titulerades Ljungberg som kakelugnsmakare, medan han året dessförinnan fortfarande var gesäll. Familjen kom efter något år att vara bosatt i 6:e kvarteret, men tyvärr angavs vid denna tid inga gårds- eller tomtnummer i husförhörlängden. I husförhörlängden finns namnet "Kronholmen" antecknat, och bostaden torde ha legat där, även om kvartersnumret då inte stämmer enligt de handlingar som det varit möjligt att ta del av.

Under en tid vid mitten av 1830-talet bodde även en kakelugnsmakare Öhman vid denna gård tillsammans med sin familj, och han angavs även vara fastighetens ägare. Där var också en del gesäller och lärlingar inneboende. Året efter hustruns död gick kakelugnsmakare Nils Eric Ljungberg samma öde till mötes, och lämnade jordelivet den 27 januari 1848. På Kronholmen finns en gata som fått namnet Krukmakargatan, och möjligtvis är det Ljunggren som gett upphov till detta gatunamn.

Sonen **Anders Niclas Ljungberg**, vilken blev född den 25 april 1825, torde ha gjort sina läroår hos fadern, men från 1844 arbetade han i Sundsvall och därefter i Gävle under de fyra följande åren. I samband med sin fars död återvände han till hemstaden, och tog som kakelugnsmakare troligtvis över rörelsen. En tid hade han även någon gesäll till sin hjälp, men en bit in på 1850-talet fanns av någon anledning anteckningen "rymt" om honom i husförhörlängden.

Under slutet av 1864 flyttade hon tillsammans med barnen till Gådeå i Säbrå församling, men troligtvis berodde denna "flytt" på att området blivit överfört till en ny församling. Redan följande år var hon tillbaka i stadsförsamlingen, och kom då förmodligen att bli bosatt vid Östanbäcksgatan nr 41. Där försörjde hon sig genom att hyra ut rum, men var även under en tid ombud för Hernö bryggeri. Christina Silfvernagel avled den 7 mars 1869.

Den 10 mars 1866 meddelades detta i Hernösands Posten: *"Onsdagen den 14 i denna månad klockan 10 förmiddagen förrättas öppen executif auktion uti f.d. Enkan Silfvernagels gård utom staden; derwid emot kontant betalning försäljes: kakelugnar, ett parti hörnkakel, tre stycken blyqvarnar, blyshint, ett stycke jernspis och ett parti wed m.m. Hernösand den 5 Mars 1866. Magistraten."*

Sonen Johan Gustaf Silfvernagel, som föddes den 9 september 1844, torde rätt så ung ha kommit i lära vid verkstaden under den tid som hans mor var ägare till den. Lärotiden fortsatte 1859 i Gävle, men tre år senare återvände han till hemstaden som gesäll. Efter att modern avvecklat verksamheten begav sig sonen 1865 till Stockholm. Efter fyra år i huvudstaden kom han till Schalin i Njurunda, vars verkstad gissningsvis övertogs omkring 1890, och drevs under namnat Ofvansjö Stenkärlsfabrik. Johan Gustaf Silfvernagel lämnade dock Ovansjö i Njurunda socken för att i stället år 1897 flytta till den nyblivna hustruns hemby Västra Grängsjö v i Gnarpsocken, och där slutade han sina dagar den 13 juli 1921.

Gådeåbacken eller Gådeåstaden var vid den aktuella tiden, alltså 1800-talets senare del, ett område väster om Mellanholmen, vilket i dag innefattar Gådeåstaden och Rotudden, och som på den tiden tillhörde Säbrå socken/församling, men från och med år 1892 ingår i Härnösands Domkyrkoförsamling.

Gustaf Sederén kom till världen den 14 mars 1815 i Klosters socken, Eskilstuna, men då med efternamnet Jansson. Endast tretton år gammal kom gossen i lära hos en kakelugnsmakare inne i Eskilstuna, men omkring 1836 begav han sig som gesäll till Stockholm. Möjligtvis gick vandringen inte riktigt raka spåret, för det dröjde tre år innan Sederén blev inskriven i huvudstaden. Vistelsen där blev emellertid rätt så långvarig, nämligen fram till 1845 då det blev dags att resa norrut. Hur lång tid det sedan tog för honom att komma till Härnösand beror ju på färdsättet. Till fots kan det nog ha dröjt in på kommande år, men eventuellt fick han tillfälle att ta hyra på någon båt, och då gick det säkerligen betydligt snabbare. I varje fall kom gesäll Sederén att vara bosatt hos Silfvernagel i Härnösand i så god tid att han 1847 kunde gifta sig med husmor Christina Silfvernagels syster. Paret blev därefter som hyresgäster bosatta på annan plats, och i hushållet kom det även att finnas en gesäll, förutom de tre döttrarna. Sederén, som torde ha blivit utnämnd till kakelugnsmakare omkring 1850, miste tragiskt nog sin hustru redan 1853. I den därefter följande bouppteckningen upptogs som tillgångar bland annat brännugn med skjul, en drejskiva samt kakelformar. Dessutom fanns en skuld till Gådeå byamän angående hyra, vilket möjligtvis kan ha avsett mark som upplåtits till brännugn och skjul.

Rörelsen fanns antecknad i Kommerskollegiums fabriksberättelser från och med 1852 och under detta årtionde varierade gesällernas antal mellan en till två stycken. Efter några år gifte Sederén om sig, och tillsammans med hustru, barn samt två lärlingar skall han 1865 ha flyttat till Gådeå i Säbrå socken. Nu är det väl inte helt säkert att det var fråga om någon flytt, utan möjligtvis kan det vara en fastighet som överförts till en annan församling, i detta fall då Säbrå. I varje fall fanns familjen med arbetsfolk därefter inskrivna vid Gådeå. I den husförhörslängd som sträcker sig från 1875 och framåt var Sederén antecknad som gårdsägare vid Gådeåbacken nr 51, men två år senare hade han i stället blivit ägare till gården Gådeåbacken nr 8, vilket senare blev Gådeåstaden nr 8. (Tomten kan möjligtvis ha legat vid korsningen Vikingagatan-Sundsgatan, alltså på Rotudden).

Vestern. Alleh. 1 g. 5 r.
Hos undertecknad finnes
hvita Kakelugnar
till ytterst billiga priser.
2083 G. Sederén, Hernösand.

Onsdagen den 4 April kl. 2 på dagen förrättas auktion hos Kakelugnsmakaren G. Sederén i Gådeåstaden till försäljning af en kakelugnsmakareverkstad med brännugn samt kammare med kakelugn, 44 gipsformar, en glasyrquvarn, 2:ne driftskifvor och diverse lösegendom; och tillkännagifves att säkre inoppare lemnas 3 månaders kredit men osäkre betala vid klubbslaget.
Gådeå den 26 Mars 1888.
Auktionsförrättaren. 934

Dessa två annonser publicerades i Hernösands Posten den 27 augusti 1879 resp. 28 mars 1888.

Kakelugnsmakare Gustaf Sederén avled den 3 mars 1891, och i hans bouppteckning går det bland tillgångarna att hitta 610 stycken blomkrukor med fat, 150 blomkruksfat samt 12 krukor. En stor del av följande, eller möjligtvis samtliga, kakelugnsmakare med verksamhet i Härnösand, torde inte ha bedrivit någon egen tillverkning, utan i huvudsak sysselsatt sig med uppsättning samt reparationer av kakelugnar.

Johan Anders Martin Ekholm blev född den 5 november 1838 i Malmö, där hans far hade en tämligen stor kakelugnsmakarverkstad. I denna verkstad kunde sonen tillbringa sin lärlingstid, men som gesäll lämnade han hemstaden år 1855. Osäkert dock vilket som blev den första gesällvandringen färdmål, men möjligtvis kan det ha varit Stockholm. Där har han i varje fall gått att återfinna i husförhörslängderna från 1860-talets början. Vistelsen i Kungliga Huvudstaden blev emellertid långvarig, för det dröjde till 1875 innan gesäll Ekholm anlände till Härnösand.

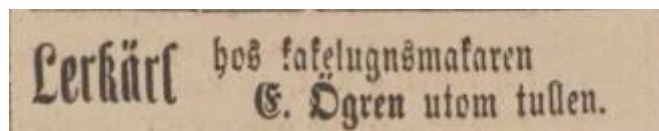
Två år senare fanns han i Gådeåbacken/Gådeåstaden tillsammans med nybliven hustru, och då gissningsvis med Gustaf Sederén som arbetsgivare. I varje fall var paret bosatt på samma gård som kakelugnsmakare Sederén. Vid 1880-talet hade även Ekholm fått titeln kakelugnsmakare, och makarna var vid den tiden kyrkobokförda vid Gådeåstaden nr 5 och senare vid nr 11. Hustrun avled dock år 1900, och i hennes bouppteckning fanns bland tillgångarna diverse kakelugnsmakarverktyger samt "ett gammalt verkstadsskjul stående å Cederéns tomt i Gådeåstaden". Kakelugnsmakare Johan Anders Ekholm slutade sina dagar den 8 december 1912.

Den 19 januari 1845 såg **Nils Johan Rönnholm** dagens ljus för första gången, och detta skedde i Umeå. Efter en tids arbete vid stadens bryggeri kom han vid 1860-talets början i lära hos en kakelugnsmakare. Lärotiden fortsatte 1865 hos Sederén i Härnösand och som gesäll kom han tre år senare till P G Falk i Hämla, Torsåkers socken. Året därpå, alltså 1869, blev det en visit i Umeå, och arbete hos N P Zimmerman, innan han följande år återvände till Gustaf Sederén vid Gådeåstaden. Som nygift och kakelugnsmakare flyttade Rönnholm in till centrala staden tillsammans med hustrun år 1873. Allt detta enligt kyrkoarkivens anteckningar, men en annons i Hernösands Posten den 20 juni 1868 ger helt andra upplysningar: *Obs. Undertecknad, kakelugnsmakare, som nyligen inflyttat till staden och bor i huset N:o 26 å Hofsgatan, 1 trappa upp, får härmed äran hos respektive allmänheten sig rekommendera uti allt hvad till yrket hörer. Vålgjordt arbete och acuratess utlovas. Hernösand i Juni 1868. N.J. Rennholm.*

Enligt kyrkoarkivet skall kakelugnsmakaren och hans hustru år 1887 ha återvänt till Gådeåstaden, och där avled Rönnholm den 10 augusti 1891.

Erik Ögren anlände till världen, eller närmare bestämt byn Bergom i Nätra socken, den 21 december 1836. Omkring femton år gammal fick gossen flytta till Sandö i Nora socken tillsammans med sin stora familj, och när de 1853 fick sitt hem i det närliggande Klocke begav sig Erik iväg till Härnösand. Där kom han i lära hos Silfvernagels, men flyttade som gesäll till Sundsvall 1858. Senare samma år hann han med att gifta sig i Säbrå kyrka samt tillsammans med den nyblivna hustrun bosätta sig vid föräldrahemmet i Klocke. Ögren titulerades vid denna tid som kakelugnsmakare, och torde då ha bedrivit egen rörelse. Sex år senare kom dock makarna och deras unga dotter att få sitt hem i Gådeå, Säbrå socken. Där skulle familjen vid slutet av 1860-talet få sällskap av någon gesäll och lärling. Adressen kom senare att benämnas Gådeåbacken nr 6, men omkring 1877 blev de bosatta i egen fastighet vid Gådeåbacken/Gådeåstaden nr 65. Kakelugnsmakare Erik Ögren lämnade emellertid detta jordeliv den 25 maj 1890.

Den 25 februari 1874 fanns vidstående annons införd i Hernösands Posten. Om lerkärlen var av egen tillverkning är dock okänt.

Gustaf Backman blev född den 15 december 1834 i Grisbacka, Umeå landsförsamling. Femton år gammal kom han till Silfvernagel i Härnösand för att påbörja sin lärlingstid, och som gesäll begav han sig 1856 till Sundsvall. Samma år fortsatte gesällvandringen till Gävle, varifrån färden följande år gick vidare till Uppsala. Där kom han i arbete hos Coddelius, vilken även han var född en bit utanför Umeå. Nu blev det ingen lång period i Uppsala, för redan samma år, alltså 1858, tog Backman sin kappsäck och vandrade iväg till Stockholm. I Kungliga huvudstaden varade dock vistelsen betydligt längre, och där blev det giftermål samt tre barn födda.

Det dröjde till 1875 innan det var dags att bege sig norrut igen, och då blev gesällen och hans familj bosatt på några olika adresser vid Gådeåbacken, innan de 1880 slog sig ned vid Näs i Säbrå

socken. Efter en tid blev hans titel kakelugnsmakare, och i Kommerskollegiums fabriksberättelser antecknades han för första gången 1878. Enligt dessa handlingar skall det under vissa år även ha funnits någon anställd. Kakelugnsmakare Gustaf Backman fick dock sluta sitt liv den 27 juli 1920, nästan 86 år gammal.

Johannes Bylund blev född den 22 juli 1848 i Ramsås, Säbrå socken, men då med Sjöberg som efternamn. År 1877 skall han enligt kyrkoarkiv ha bosatt sig i egen fastighet vid Gådeåbacken eller Gådeåstaden nr 89 och bildade samtidigt familj. Titeln var då murare, men efter drygt tio år fanns det, förutom ett stort antal barn, även en kakelugnsmakargesäll i hushållet. Familjen flyttad 1896 till Bondsjö inom nuvarande Härnösand, och följande år gick det i Dagens Nyheter se att kakelugnsmakare Bylund annonserade efter två stycken skickliga kakelugnsättare.

Två år senare fanns tydligen detta behov fortfarande kvar enligt annons i Jemtlands Posten.

Att det även eftersöktes en person kunnig i kakelformning verkar vara något anmärkningsvärt. Tveksamt om det fortfarande bedrevs någon tillverkning av kakel i Härnösand vid denna tid. Möjligtvis kan det ha varit fråga om att tillverka enstaka kakel till en skadad kakelugn.

Eventuellt överläts rörelsen till sonen Knut när änkeman Bylund år 1906 i samband med nytt äktenskap flyttade in till Härnösand. Tillsammans med den nya hustrun samt yngste sonen Fritz Jonas Linus blev det 1911 en flytt till Lunde i Gudmundrå församling, och tre år senare vidare till Kramfors. Där avled Johannes Bylund den 18 augusti 1922.

Fritz Jonas Linus Bylund, född den 29 mars 1886, blev även han kakelugnsmakare, och som nämnts följde han med fadern först till Lunde och senare till Kramfors. I registret "Sveriges befolkning 1960" antecknades han som före detta kakelugnsmakare och bosatt i Kramfors tillsammans med hustru.

Den äldste sonen Knut Johan Sigfrid Bylund, född den 20 november 1880, blev kvar vid Bondsjö tillsammans med hustru när fadern och syskonen 1906 flyttade till Härnösand. Eftersom han titulerades som kakelugnsmakare är det möjligt att han övertog sin fars rörelse. Han kom senare att bli bosatt inne i Härnösand men i "Sveriges befolkning 1960" antecknades hustrun som änka. Där fanns även ett datum, 1961-01-07, inskrivet, men om detta är det datum då maken avled eller något annat datum är osäkert.

Även om det säkerligen har funnits ytterligare ett antal kakelugnsmakare i Härnösand under åren, så får en hantverkare som hade sin bostad i det kvarter där det hela en gång började, nämligen i det 8:e kvarteret, utgöra sista delen i denna dokumentation över kruk- och kakelugnsmakare i Härnösand.

August Lindgren kom till världen den 11 november 1831 i den östgötska socknen Stora Åby, men endast något år gammal hamnade han tillsammans med föräldrar i närliggande Heda socken. Ytterligare några år senare begav sig familjen till Ödeshög och därifrån till Adelöv i Småland. Sjutton år gammal reste August till Stockholm, där han troligtvis kom i kakelugnsmakarlära. I varje fall har han gått att träffa på som kakelugnsmakargesäll år 1861 i Hedvig Eleonoras husförhörslängd, och samma år gift med en stockholmsflicka.

Efternamnet Jonsson hade då blivit ersatt/kompletterat med namnet Lindgren. Efter en tid utökades familjen med en dotter, men det dröjde till 1868 innan de lämnade huvudstaden för att flytta till Sundsvall. Följande år blev Härnösand den nya bostadsorten för gesäll Lindgren och hans familj. När de 1874 bosatte sig vid gård 238 i 8:e kvarteret hade titeln blivit kakelugnsmakare, och samtidigt började Lindgren att återfinnas i Kommerskollegiums fabriksberättelser och då med mestadels en person i sin tjänst. Kakelugnsmakare August Lindgren fick sluta sitt liv den 26 mars 1896.

I ett Härnösands-hus från omkring 1860 finns fem kakelugnar, varav två visas på nedanstående bilder. Kakelugnarna kanske inte är riktigt lika gamla som huset, men troligtvis från dess första tid. Möjligen kan de ha blivit tillverkade i Härnösand. Foto: AnneLi Avenäs

Gudmundrå

Familjen Engmans vistelse på Svanö har ju tidigare ventilerats i avsnittet om Härnösand, men här kommer en kortare återberättelse angående detta. **Magnus Engman** och hans familj lämnade Härnösand vid 1800-talets början för att slå sig ned på Svanö. Tämligen ovanligt att en hantverkare vid denna tid, alltså under "skråtiden", bosatte sig på landsbygden, eftersom det då i huvudsak var i städerna som bland annat hantverkare fick tillåtelse att utöva sitt yrke. Nu kan man ju tänka sig att Engman valt att till exempel bedriva jordbruk, men eftersom det även kom att finnas gesäller bosatta hos familjen så verkar det nog som att en krukmakerirörelse drevs vidare på Svanö.

Förutom gesällerna hade Magnus Engman troligtvis under en tid också hjälp av sonen Jöns i kruk- och kakelugnsmakarverksamheten, men efter att ha blivit änkeman samt gift på nytt lämnade han ön 1824 för att tillsammans med hustrun bosätta sig i byn Norrland på andra sidan av Ångermanälven. Mer om detta i avsnittet om Bjärträ.

Jöns Engman föddes 1787 i Härnösand, men när föräldrarna flyttade till Svanö fick han naturligtvis följa med dit. Efter att ha bildat familj återvände han med den till Härnösand vid 1810-talets början, och kunde där som kakelugnsmakare överta en verkstad. Ungefär tio år senare, alltså vid 1820-talets början, kom de åter till Svanö och möjligtvis övertogs då faderns rörelse. Jöns Engman avled dock redan den 27 november 1824.

Änkan Anna Hansdotter Engman drev verksamheten vidare med hjälp av gesällerna P O Lejdholm och Anders Sjöberg. Lejdholm lämnade ön 1831, och följande år flyttade änkan till Härnösand, där hon blev bosatt tillsammans med barnen samt Anders Sjöberg, vilken då blivit både kakelugnsmakare och hennes fästman. Tidsangivelserna blir därefter något svävande, men Anders Sjöberg kom efter en tid att återfinnas i Frånö, och där fanns även Engmans änka då bosatt tillsammans med några av sina yngsta barn. När hon avled den 31 december 1837 var hon dock kyrkobokförd på Svanö. Som tillgångar i hennes bouppteckning upptogs bland annat kakel till en mindre kakelugn. Angående dessa kakel går det kanske att spekulera över om detta var något som blivit tillverkat på Svanö. Något svar på denna fundering torde det tyvärr knappast vara möjligt att få. Anders Sjöberg blev kvar i Frånö fram till det att han enligt husförhörslängden som gesäll bosatte sig i Bjärträ socken år 1847. Troligtvis hade dock flytten dit skett tidigare än så. Mer om detta i följande avsnitt.

Frans Rudolf Hybinette kom till världen den 3 juni 1850 i Göteborg, men vid sex års ålder flyttade han tillsammans med föräldrar och syskon till Norge. Därefter har han inte gått att återfinna i kyrkoarkiven förrän vid 1860-talets slut då han fanns som kakelugnsmakargesäll i Stockholm. Där skulle han även gå att återfinna vid följande årtiondes mitt, förutom något år då det var aktuellt med militärtjänstgöring vid Vaxholms fästning. I husförhörslängden anges Hybinette ha inflyttat som kakelugnsmakare till Gudmundrå socken år 1877, men ankomsten torde dock ha skett något år tidigare. I augusti detta år nedkom den nyblivna hustrun med parets första son och därigenom verkar det troligt att maken funnits på orten under en tid dessförinnan. Familjen var bosatt i Jättesta strax söder om Kramfors centrum, men enligt kyrkoarkiv skall de 1888 ha flyttat till Hammar i Ytterlännäs socken. Även denna flytt torde ha skett några år tidigare än vad som angivits. Kakelugnsmakare Frans Rudolf Hybinette avled den 18 januari 1923 i Hammar, men mer om hans senare liv går att läsa i avsnittet "Ytterlännäs".

Bjärträ

Som det berättats om i tidigare avsnitt så inflyttade kakelugnsmakaren Magnus Engman tillsammans med hustrun till Norrland i Bjärträ socken år 1824. Där blev de bosatta hos sonen och torparen Magnus Engman. Sonen hade alltså samma namn som sin far. Om det bedrevs någon kruk- eller kakelugnsmakarverksamhet vid gården har inte gått att få bekräftat genom några handlingar. Magnus Engman avled den 6 mars 1833 i en ålder av 73 år.

Sonen Magnus Engman junior fick lämna jordelivet endast fem år efter sin far, nämligen den 2 mars 1838. Han titulerades inte som kakelugnsmakare, men bouppteckningen kan ge en antydning om att han sysslade med detta yrke. Bland tillgångarna ingick i varje fall en brännugn samt en kakelugn som var färdig att levereras till kund.

Gissningsvis hade arbetet utförts av någon gesäll, och då kanske av **Anders Sjöberg**, som inte hade så långt att färdas om han använde sig av en roddbåt för att korsa älven. Sjöberg har ju tidigare förekommit i framförallt avsnittet om Härnösand, men även i det om Gudmundrå (Svanö).

Något osäkert när han anlände till Bjärträ socken, men 1847 blev det giftermål med en flicka från trakten, och samma år föddes en dotter. Till att börja med fanns familjen bosatta i Öd, men omkring 1853 fick de sin bostad hos änkefru Engman i Norrland. Möjligtvis övertogs då fastigheten, men kakelugnsmakare Anders Sjöberg slutade sin tid här på jorden den 8 november 1861.

Troligtvis drev änkan Sjöberg rörelsen vidare under en kortare period, i varje fall flyttade en gesäll in där strax efter makens död. Kakelugnsmakargesällens namn var **Nils Petter Nilsson**, och han föddes den 27 mars 1815 i Kisa. Tolv år gammal kom han i lära hos en skomakare på hemorten, men fyra år senare begav han sig till Stockholm och Rörstrands porslinsfabrik. Tydligt blev han efter några år soldat vid artilleriet, eftersom den benämningen som kom att användas i husförhörslängden var artillerist, men vid mitten av 1840-talet hade han blivit kakelugnsmakargesäll och var då fortfarande bosatt i Stockholm. Under ett års tid omkring 1856-57 vistades han dock hos kakelugnsmakare Sjöström i Norrälvsjö, Arnäs socken. Därefter dröjde det till 1861 innan Nilsson återigen har gått att träffa på i handlingarna, och detta i samband med ankomsten till änkan Sjöberg i Norrland. Änkefru Sjöberg avled dock två år senare, och gissningsvis övertog gesäll Nilsson därmed rörelsen. I varje fall blev han kvar vid gården fram till 1868, då han sökte sig till tätorten Lugnvik. Där blev det giftermål för kakelugnsmakare Nilsson, men han avled redan den 12 maj 1870.

Torsåker

Nils Byström såg dagen ljus för första gången den 2 december 1821 i Åkerby, Timrå socken, men då med efternamnet Jonsson. Han lämnade föräldrahemmet omkring 1840, men det har inte gått att få någon klarhet i var han hade sin hemvist under de följande åren. Möjligtvis tillbringades en viss del av tiden som lärling hos någon kakelugnsmakare, men det dröjde till 1846 innan lärlingen Byström i husförhörslängden antecknade som inflyttad till Dahlén i Sundsvall. Tidigare bostadsort angavs där till Skön. Redan två år senare kunde han som gesäll bege sig till "obest. ort", och detta verkar ha varit en ovanligt kort lärlingstid.

Vid slutet av detta år, alltså 1848, blev det giftermål i Torsåkers kyrka med en piga från Hämra, och troligtvis även bosättning i denna by. Drygt tre år senare avled dock hustrun, och i hennes bouppteckning upptogs som tillgångar bland annat följande byggnader: "En fyrknytt stuva, verkstaden, ett fähus och vedlider". Bland tillgångarna fanns även "något förferdigad kakell och 800 bränt tegel". Ett år senare hade kakelugnsmakare Byström gift om sig och snart kom även det första barnet. Tillsammans med den efterhand tämligen stora familjen blev det emellertid år 1862 en flytt till Salteå i Nora socken. Mer om detta senare i dokumentationen.

Dessa tre kakelugnar, som finns uppsatta i en fastighet i Solberg på Ångemanälvens norra sida, skall ha blivit tillverkad vid verkstaden i Hämra, och då gissningsvis under P G Falks tid där.

Efterträdaren **Pehr Gustaf Falk** kom till världen den 21 juli 1823 i Follingbo socken på Gotland. När gossen var fem år gammal tog modern med sig honom och återvände till sin födelseort Västervik, där hennes far, Per Eric Nygren, drev en krukmakeriverksamhet. Pehr Gustaf, eller Petter Gustaf som han benämndes vid denna tid, kom senare att börja som lärling hos en kakelugnsmakare i staden.

När denne 1839 flyttade till Söderköping följde lärlingen med dit, men fyra år senare traskade den då unge mannen vidare till Ringarum. Följande år, alltså 1844, hamnade Falk i Jönköping och där blev han kvar fram till 1850 då det blev ett kort besök i Eksjö innan Söderköping återigen blev bostadsort följande år. Vistelsen där blev dock endast ettårigt, och därefter förde gesällvandringen honom till Södertälje, för vidare transport till Visby.

Till den gotländska "huvudstaden" kom gesäll Falk år 1852, och där blev han kvar i cirka tre år innan den långa färden norrut förde honom till Härnösand. Den första arbetsplatsen kom där att finnas hos Sederén, men rätt så snart blev det flytt till änkefru Silfvernagel, varifrån det 1859 gjordes en utflykt till Sundsvall. Efter endast ett år var Falk tillbaka vid Silfvernagels verkstad, men det dröjde bara ytterligare ett år innan det var dags att bege sig ut på resande fot igen. Denna gång blev resmålet Umeå, och där stannade gesällen också bara i ett år innan det 1862 blev möjligt att överta verkstaden i Hämbra.

Endast ett år efter ankomsten till Hämbra bildade kakelugnsmakare Falk familj, och efter en tid ingick även en gesäll i hushållet. Under åren kom det därefter att vara ett antal gesäller som passerade genom verkstaden. Pehr Gustaf Falk slutade sina dagar den 17 september 1888 och bland tillgångarna i den efterföljande bouppteckningen upptogs till exempel ett parti kakel, diverse stenkärl samt diverse verktyger för verkstaden. I Torsåkers hembygdsförenings hembygdskrift från 1945 finns en kortare artikel om kakelugnsfabriken i Hämbra.

Kakelugnen och tratten, vilka är av Falks tillverkning, finns vid Torsåkers hembygdsgård i Hämbra. Endast ett hundratal meter öster om hembygdsgården hade Falk sin bostad och verkstad.

Nora

År 1862 lämnade alltså **Nils Byström** och hans familj Hämbra för att bosätta sig i Salteå, Nora socken. Gissningsvis byggdes det upp en verkstad på platsen, där det, vid sidan av jordbruket, kom att bedrivas en tillverkning av kakel och andra lervaror. Förutom drängar fanns det efter några år även en lärling vid gården, vilken senare ersattes av några gesäller. Bonden och kakelugnsmakaren Nils Byström avled den 16 september 1879, och i den mycket omfattande bouppteckningen upptogs bland tillgångarna även ett parti stenkärl, ett parti obrända lerkärl, kakel till fyra kakelugnar, ett parti obränt kakel samt inventarier till kakelugnsverkstaden.

På bilden till höger visas en av de kakelformar som blivit funna vid Byströms gård tillsammans med ett antal kakelplattor.

Sonen, Nils Byström junior, vilken blev född den 25 februari 1858 i Hämra, fick förutom faderns namn även föra kakelugnsmakaryrket vidare. Om det skedde någon tillverkning under den yngres tid har det inte gått att få någon klarhet i. Gesällen Olof Larsson fanns dock kvar vid gården fram till 1895 då han avled, och Byström fanns antecknad i Kommerskollegiums fabriksberättelser fram till och med 1890, vilket var det sista år som dessa varit tillgängliga.

Den 24 februari 1913 avled hemmansägaren och kakelugnsmakaren Nils Byström på Härnösands lasarett. I den efterföljande bouppteckningen upptogs som tillgångar bland annat kakeluppsättningsverktyger samt ett parti "stenkärl" (lerkärl).

En kakelugn som finns uppsatt i den fastighet där Nils Byström var bosatt, och med största sannolikhet tillverkad vid dennes verkstad. Foto: Malin Baumann.

Ytterligare några av de kakelugnar som finns i byggnaderna vid Murberget i Härnösand. Den nedre är uppsatt i Prästgården och de två andra vid Åvike herrgård.

Arnäs

Johan Sjöström föddes i Täfteå den 20 december 1806, men sexton år gammal flyttade han in till Umeå för att komma i kakelugnsmakarlära. Sex år senare, alltså 1829, skall han ha begivit sig till Stockholm, men några uppgifter om att det verkligen blev ett besök i huvudstaden har inte gått att få fram. Gissningsvis blev färden betydligt kortare för gesäll Sjöström, eftersom Umeå uppgavs som tidigare bostadsort när han inflyttade till Arnäs socken. Något årtal fanns tyvärr inte angivet, men det bör i varje fall ha varit några år tidigare än 1835, emedan det detta år blev giftermål med pigan Lena Stina Pehrsson i Norrälvsjö. Titeln hade då blivit kakelugnsmakare, vilket kan tyckas något förvånande eftersom det under skråtiden, alltså före 1846, huvudsakligen var i städerna som hantverkarna fick tillåtelse att utöva sitt yrke. Så kallade sockenhantverkare var dock undantagna från denna bestämmelse, men det gällde då i första hand skraddare och skomakare. Enstaka sockenkakelugnsmakare har emellertid gått att träffa på, och troligtvis var det som sådan Sjöström kunde bedriva hantverket under de första tio till femton åren. Makarna blev bosatta i Norrälvsjö, och där fick de 1849 sällskap på gården av en gesäll, vilken skulle följas av några till sådana under kommande år.

Vidstående fat har funnits i Arnäs hembygdsförenings ägo under lång tid, och möjligtvis kan det ha blivit framställt vid Sjöströms verkstad. Foto: Margareta Söderlind.

Johan Sjöström slutade sina dagar den 11 december 1859 och i den efterföljande bouppteckningen upptogs som tillgångar under rubriken *Åbyggnader*: "En Mangårds-byggnad af 6 knutar 3_{ne} rum brädfodratt, Wärbstadsbyggningen med brännhus och Gethus".

Vidare bland tillgångarna fanns ett parti brända och obrända kakel, ett parti brända och obrända stenkärl samt kakelugnsmakarverktyger. Bland skulderna fanns det till exempel ett 10-års arrende för lertagning i Norrälvsjö by. Året efter Sjöströms död anlände gesällen Nils Mattsson Törnqvist till Norrälvsjö och blev där bosatt hos änkefru Sjöström.

Mattsson var född den 24 mars 1820 i Bräkne Hoby, men flyttade i unga år tillsammans med den övriga familjen till närliggande Ronneby. Där kom han efterhand även i lära hos en av stadens kakelugnsmakare. Som utlärn tjugotvåring begav sig Mattsson iväg till något som i kyrkoarkivet skrevs "obest. ort". Därefter har han inte gått att träffa på förrän han år 1847 som gesäll och med tillnamnet Törnqvist lämnade Stockholm för att under en kort period bli bosatt i Ystad. Återfärden till huvudstaden skedde tämligen snabbt och efter några år på denna ort vidtog en rätt så omfattande gesällvandring med besök i bland annat Hudiksvall, Västerås, Kalmar, Örebro och Arboga innan det 1860 var dags att anlända till Norrälvsjö.

Redan samma år blev han antagen som kakelugnsmakare, och torde då ha övertagit den verkstad som tidigare drevs av Sjöström. Vistelsen i Norrälvsjö blev dock inte långvarig för Mattsson Törnqvist, för redan efter två år lämnade han platsen och begav sig iväg till Skänninge i Östergötland. Därefter återgick han till att som gesäll arbeta på olika verkstäder i landet, med besök i bland annat Malmö och Göteborg. Under en tid vistades han även i Brasilien, men där torde han dock inte ha ägnat sig åt kakelugnsmakaryrket.

Verkstaden i Norrälvsjö övertogs 1863 av **Carl August Forsberg**, vilken i kyrkoarkivet uppgavs ha varit född den 12 september 1821 i Stockholm. Gissningsvis tillbringades de första tjugofem åren i huvudstaden, men 1846 kom han till Karlstad för att arbeta hos en kakelugnsmakare där. Följande år blev det flytt till Örebro och efter ytterligare ett år var det dags att återvända till Stockholm. Efter en tid där bildade gesäll Forsberg familj, med vilken han blev kvar i födelsestaden fram till att det var dags att bege sig till Arnäs. Tyvärr blev tiden som kakelugnsmakare i Norrälvsjö inte särskilt långvarig för Carl August Forsberg, eftersom han slutade sina dagar redan den 12 maj 1868. Följande år flyttade änkan tillsammans med barnet till Örnsköldsvik, och sonen Reinhold Forsberg skulle senare bli verksam som kakelugnsmakare i Borgsjö.

Enligt uppgifter som framkommit vid polisförhör med kakelugnsmakare Carl August Boström skall denne ha arrenderat verkstaden under perioden 1871-1873. Ägare var då hemmansägare Pehr Nordin i Norrälvsjö. Angående Boström så går det att läsa mer om honom under avsnittet "Grundsunda".

Därefter dröjde det till 1877 innan det i Arnäs kyrkoarkiv återigen har gått att återfinna en kakelugnsmakare, och då genom **Nils Petter Zimmerman** som detta år inflyttade till Norrälvsjö tillsammans med sin hustru. Han kom till världen den 4 maj 1825 i Umeå, och i denna stad tillbringades även åren fram till 1848, då han som gesäll skall ha begett sig till Härnösand. Redan året därpå var han tillbaka i Umeå och kom då, med titeln kakelugnsmakaridkare, att tillsammans med nybliven hustru bli bosatt i hemstaden fram till att det blev dags för färd ned till Arnäs.

Kyrkoarkivens uppgifter är emellertid inte alltid helt korrekta, och i synnerhet gäller detta angående vid vilken tidpunkt personer flyttat mellan olika församlingar. Något som tyder på detta är att N P Zimmerman i Kommerskollegiums fabriksberättelser antecknades för en kakelugnsmakarverksamhet i Arnäs redan 1876. Gissningsvis hade denna rörelse, där det även fanns en medarbetare, startats upp ännu något år tidigare. Däremot skall kakelugnsmakare Zimmerman under i varje fall den senare delen av 1878 ha vistats i Härnösand. Det som talar för detta är de annonser som han då lät sätta in i Hernösands Posten, och där han saluförde "*hvita glacerade kakelugnar med och utan uppsättning*". Det påpekades även i annonsen att vistelsen i Härnösand endast skulle bli under en kort tid.

I samma tidning berättades det i en notis den 15 juni 1883 att en lagerbyggnad som tillhörde Zimmerman hade brunnit ned några dagar tidigare. I detta lager förvarades "*25 färdiga kakelugnar samt smärre gods till ett värde af 300-400 kronor*". De enda varor som eventuellt skulle ha klarat sig någorlunda oskadade var några mindre blomkrukor.

Ett durkslag, numera i förvar hos Örnköldsviks museum, som skall vara av Zimmermans tillverkning. Bildkälla: Örnköldsviks museum.

Kruk- och kakelugnsmakare Nils Petter Zimmerman lämnade jordelivet den 2 mars 1892 och hustrun gjorde honom sällskap tjugotvå år senare. Innan dess skall hon under en tid ha fortsatt med krukmakeriverksamheten i begränsad omfattning genom att tillverka lergökar, vilka såldes för fem öre styck.

I Örnköldsviks Allehanda från den 6 september 1949 finns en artikel där en då äldre herre berättade hur han i sina barnaår hjälpte Zimmerman att dra en kälke fullastad med krukkärl vid de försäljningsturer som vintertid skedde runt om i Arnäsbygden. Ibland blev det även någon tur ned till Örnköldsvik, och då hände det inte så sällan att den unga pojken i stället för en kälke full med krukkärl fick ha en full krukmakare som last när det blev dags för hemfärd. På en bild i artikeln visas också ett fat tillverkat av Zimmerman. Skriften "*Handens arbete hjärtats tanke*" har även den en bild av ett föremål från denne krukmakares hand, nämligen ett durkslag.

Ernst Alrik Wahlström, som var född den 27 augusti 1843 i Må, Arnäs socken, kom att vara verksam som smed i hembygden, men när han tillsammans med hustru och ett flertal barn flyttade in till Örnköldsvik år 1880, hade titeln blivit kakelugnsmakare. Som sådan kom han därefter att vara verksam i den dåvarande köpingen, men möjligtvis inte ända fram till sin död den 25 maj 1915. Wahlström torde inte ha bedrivit någon egen tillverkning, utan hans arbete bestod nog i första hand av kakelugnsuppsättning samt reparationer.

Under en kort period vid 1840-talets mitt var kakelugnsmakaren Johan Adolf Lundstedt bosatt i byn Ström. Han var född den 15 juni 1821 i Tensta, men då med efternamnet Träff. Som trettonåring kom han i kakelugnsmakarlära i Stockholm, och lärlingstiden fortsatte omkring år 1839 i Söderhamn. Tre år senare kom han till Sundsvall, men där blev vistelsen endast ettårig innan det var dags att flytta igen. Möjligtvis återvände gesällen, som då tagit sig efternamnet Lundstedt, till Stockholm, det var i varje fall därifrån han uppgavs komma när han 1844 som kakelugnsmakare anlände till Ström i Arnäs socken. Att han slog sig ned i just denna by kan verka något besynnerligt. Om det var arbete hos Sjöström i Norrälvsjö som var anledningen till flytten, så

borde det ha varit lämpligare med bostad där. De två byarna ligger ju inte helt nära varandra. I varje fall blev det följande år giftermål med en flicka från byn, och makarna bosatte sig tämligen omgående inne i Örnsköldsvik, där Lundstedt startade upp en rörelse vid vilken det stundtals fanns någon gesäll i arbete. Kakelugnsmakare Johan Adolf Lundstedt avled vid jultid 1850 på Uppsala lasarett.

Örnsköldsvik

År 1842 beslutades att köpingen Örnsköldsvik skulle anläggas på Norrlungånger bys ägor invid Lungångerfjärden, nuvarande Örnsköldsviksfjärden. Det först planlagda området fanns från fjärden och norrut mot kyrkan, mellan Lasarettsgatan och Nygatan, men den tidigaste bebyggelsen kom att finnas vid området runt Stora torget. När Örnsköldsvik beviljades stadsprivilegier 1893 hade det stadsplanlagda området med tjugo kvarter utvidgats österut till Viktoriasplanaden.

Något utanför detta område hade det sedan 1870-talet funnits tämligen tät bebyggelse mellan Rådhusgatan, Högländsgatan och Centralesplanaden (E4) samt vid Lungvik. Några av Örnsköldsviks kakelugnsmakare var vid denna tid kyrkobokförda tillsammans med sina respektive familjer vid Norrlungånger, möjligtvis var de då bosatta i något av de nämnda områdena. Örnsköldsviks köping och stad tillhörde fram till 1907 Själevads församling, men bildade därefter egen stadsförsamling.

Den tidigaste kakelugnsmakaren i den dåvarande köpingen torde ha varit **Johan Adolf Lundstedt**, vilken kom inflyttande tillsammans med sin hustru år 1845. Mer om hans tidigare liv finns att läsa i avsnittet angående Arnäs. Gissningsvis blev makarna bosatta i området runt Stora torget, och i hushållet kom det även tidvis att finnas en gesäll, förutom de två barnen. Lundstedt skall ha avlidit på Uppsala lasarett vid jultiden 1850. Tyvärr har det inte gått att få någon klarhet i om det bedrevs någon tillverkning av kakel och/eller krukkekarl hos denne kakelugnsmakare, men gissningsvis var det så eftersom efterfrågan på enbart kakelugnsättning kanske inte var så stor vid denna tid.

Enligt husförhörslängdens uppgifter skall **Fredrik Christian Gundersen** ha blivit född den 5 januari 1822 i Köpenhamn. Några ytterligare uppgifter om hans bakgrund har inte gått att få fram, men vid slutet av 1840-talet var han verksam som gesäll i Stockholm. Där bildade han familj, och tillsammans med den blev det 1852 flytt till Örnsköldsvik. Om Gundersen då övertog Lundstedts verkstad är oklart, men i varje fall tidsmässigt verkar det inte osannolikt. Hos familjen kom det att finnas både gesäller och lärlingar bosatta, och i Kommerskollegiums fabriksberättelser förekom han fram till och med 1857, och då tidvis med en gesäll och två lärlingar som anställda.

Familjen Gundersen lämnade Örnsköldsvik år 1858 för att flytta till Finland, och möjligen blev de då bosatta i Helsingfors. I varje fall föddes en dotter där två år senare. När familjen återvände till Stockholm 1864 angavs dock Viborg som tidigare bostadsort. Förmodligen var det då det Viborg som vid denna tid tillhörde Finland, men numera ingår i Ryssland. Fredrik Christian Gundersen slutade dock sina dagar redan den 4 maj 1866.

Johan Tegenholm såg dagens ljus för första gången den 21 juni 1827 på Västerteg i Umeå landsförsamling. Nitton år gammal skall han enligt husförhörslängden ha flyttat till Härnösand för att där komma i kakelugnsmakarlära. Uppgifter som nu levande ättlingar fått sig berättat omtalar att han även en tid vistades som lärling i Tyskland, och detta kan säkerligen stämma, eftersom sådana utflykter långt ifrån alltid blev antecknade i kyrkoarkiven.

Troligtvis anlände Tegenholm till Örnsköldsvik år 1852 och två år senare blev det dags för giftermål. Makarna, och efter en tid även deras barn, har i husförhörslängden gått att se inskrivna på samma blad som kakelugnsmakare Gundersen, och därmed kan man nog tänka sig att de även var boende vid samma fastighet som denne. Titulaturen blev efter en tid kakelugnsmakare, men om kakelugnsmakeriverksamheten övertogs efter Gundersen när denne lämnat Örnsköldsvik är oklart. Familjen var under 1870-talet kyrkobokförda i Norrlungånger, men följande årtionde var de återigen boende inom köpingens domäner, nämligen vid 20:e kvarteret. Kakelugnsmakare Johan Tegenholm lämnade jordelivet den 6 april 1886. Huruvida han bedrev någon form av tillverkning, eller om arbetsuppgifterna enbart bestod av uppsättning samt reparationer av kakelugnar, har det inte gått att få någon klarhet i.

Sonen **John Tegenholm**, som föddes den 10 mars 1873, var endast tretton år gammal när fadern avled, och torde vid så pass unga år inte ha behövt prova på arbetslivet i någon större utsträckning. Eftersom även han blev kakelugnsmakare så borde han ha gått i lära hos någon

person med kunskap inom hantverkare. Möjligtvis då hos Ernst Alrik Wahlström, som tycks ha varit bosatt i grannskapet.

Enligt uppgifter från ett barnbarn skall ett stort arbetsprojekt ha varit uppsättningen av kakelugnar i Statens Järnvägars banvaktstugor och stationshus efter linjen Örnsköldsvik – Mellansel, och vidare efter Norra stambanan upp till Vännäs. Liksom för många kollegor blev det omkring 1920-talet mindre och mindre arbeten med kakelugnsuppsättning, och i stället kom plattsättning i till exempel badhus, badrum och kök att utgöra den huvudsakliga delen av arbetet. Kakelugnsmakare John Tegenholm avled den 5 april 1946.

Ernst Alrik Wahlström, som var född den 27 augusti 1843 i Må, Arnäs socken, kom att vara verksam som smed i hembygden, men när han tillsammans med hustru och flertalet barn flyttade in till Örnsköldsvik år 1880, hade titeln blivit kakelugnsmakare. Familjen fanns där kyrkobokförda vid Norrlungånger, och gissningsvis då i Lungvik. På denna plats var de i varje bosatta i egen fastighet när fru Wahlström avled 1898. Det dröjde till den 25 maj 1915 innan det var dags för kakelugnsmakare Ernst Wahlström att följa sin hustru i graven. Sonen Gustaf Einar Wahlström, född den 5 februari 1887, blev liksom sin far även han kakelugnsmakare, men avflyttade 1912 tillsammans med sin familj till Stockholm.

Här följer så ytterligare två personer som utövade kakelugnsmakaryrket i Örnsköldsvik, och då förmodligen i första hand genom reparationer samt uppsättning av kakelugnar.

Nils Lorentz Löfgren kom till världen den 27 april 1864 i Hulterstad, Kalmar län. Arton år gammal begav han sig till Stockholm, där han fick lära sig kakelugnsmakaryrket. Efter en tvåårig visit i Uppsala som påbörjades 1889, återvände han till huvudstaden, men flyttade samma år, alltså 1891, till Örnsköldsvik. Kakelugnsmakare Löfgren blev bosatt vid 16:e kvarteret, och dit kom även den blivande hustrun att flytta in någon tid därefter. Knappt tjugo år senare, 1910, återvände dock makarna tillsammans med deras dotter till Stockholmsområdet. Där fanns de i varje fall fram till 1926, vilket är årtalet för senast tillgängliga församlingsbok vid aktuell församling, bosatta i Solna.

Johan Olof Helge Öman blev född den 8 december 1880 i Husum. 1904 kom han till Ångsågen i Örnsköldsvik, men redan följande år hade det blivit möjligt att bosätta sig vid kvarteret Stora Parken. Titulaturen blev efter en tid kakelugnsmakare och det blev även så småningom dags att bilda familj. Emellertid skulle kakelugnsmakare Öman få lämna jordelivet redan den 29 augusti 1913.

Avslutar denna presentation med två hantverkare som hade det gemensamt att deras fäder varit verksamma som kakelugnsmakare i Sundsvall.

Erik Johan Elfving föddes den 22/7 1866 i Enångers, Gävleborgs län. Efter att där ha arbetat hos sin far flyttade han tjugoett år gammal till Östersund, där han till att börja med fick kondition hos en morbror. Efterhand etablerade han sig som kakelugnsmakare och bildade familj, med vilken han 1893 blev bosatt i Örnsköldsvik. Där blev de kvar i fyra år då flyttlasset förde dem till Gävle. Kakelugnsmakare Erik Johan Elfving avled i Stockholm den 7 april 1923.

Enligt husförhörslängdens uppgifter skall **Anders Johan Widinghoff** ha blivit född den 16 juni 1842 i Sundsvall. Troligtvis kom han tidigt i kakelugnsmakarlära hos sin fosterfar Carl Eric Widinghoff, men lämnade i unga år hemmet för att försörja sig som bland annat handlare och torpare i närliggande områden. Efter att ha bildat familj flyttade han med den till Örnsköldsvik år 1881, och kom där som kakelugnsmakare att bli bosatt vid Norrlungånger. Anders Johan Widinghoff lämnade Örnsköldsvik åtta år senare för att i stället bosätta sig i Åsele, och där avled han den 10 juni 1909.

Kakelugnsmakare Carl August Boström gjorde ett kort gästspel i Örnsköldsvik under året 1871, och då tillkännagav han genom annons att han *"prydligt, waraktigt och till ytterst billigt pris uppsätter och omsätter kakelugnar; äfwenså emottages beställningar på nya hwitglacerade kakelugnar till owanligt billigt pris"*. Mer om denna person går att läsa under avsnittet "Grundsunda".

Grundsunda

Carl August Boström kom till världen den 6 februari 1845 i Umeå, och där kom han även i kakelugnsmakarlära hos sin styvfar. Enligt kyrkoarkivets uppgifter flyttad lärlingen till Härnösand år 1863, men där har han inte gått att återfinna. Däremot kom han två år senare inflyttande till kakelugnsmakare Byström i Salteå. Följande år, alltså 1866, blev Östersund ny bostadsort, och där

bildade han även familj. Tillsammans med den blev det 1875 en flytt till Husum i Grundsunda socken. På denna plats skulle Boström under kommande år begå ett fruktansvärt brott, och i den polisrapport som upprättades efter detta fick den skyldige bland annat redogöra för på vilka orter som han varit bosatt tiden innan ankomsten till Husum.

Om inte annat, så kan denna redogörelse vara intressant för att påvisa kyrkoarkivens bristfällighet när det gäller att försöka utreda personers liv och leverne. Enligt Boströms berättelse så flyttade han 1863 som lärling till Stockholm och två år senare blev det en färd norrut med första anhalt i Hudiksvall. Samma år fortsatte han till Byström i Salteå och därifrån till Falk i Hämla följande år. Där blev han tydligen inte så långvarig för 1866 anlände han till Östersund. Tre år senare skall han enligt redogörelsen ha arbetat hos Zimmermann i Umeå och två år därefter, alltså 1871, blev det en kort vistelse i Örnsköldsvik. Samma år arrenderade han verkstaden i Norrälvsjö av hemmansägare Nordin och 1873 anlände han så till Husum tillsammans med sin familj. Den grymma handling som skulle förändra inte bara Boströms, utan även många andras liv, inträffade en januarikväll 1876. För att transportera värdeförsändelser från sågverket i Husum till poststationen anlätades ofta en tolvårig pojke. Detta fick Boström kännedom om, och en eftermiddag följde han efter pojken och klubbade ned honom. Pojken avled, och Boström misstänktes tidigt för dådet. Efter en tid erkände han gärningen, och som straff utdömdes livstids fängelse. Nu blev straffet inte så långvarigt eftersom han avled fyra år senare vid fängelset i Landskrona.

Ytterlännäs

Frans Rudolf Hybinette kom till världen den 3 juni 1850 i Göteborg, men vid sex års ålder flyttade han tillsammans med föräldrar och syskon till Norge. Därefter har han inte gått att återfinna i kyrkoarkiven förrän vid 1860-talets slut då han fanns som kakelugnsmakargesäll i Stockholm. Där skulle han även gå att återfinna vid följande årtiondes mitt, förutom något år då det var aktuellt med militärtjänstgöring vid Vaxholms fästning. I husförhörslängden anges Hybinette ha inflyttat som kakelugnsmakare till Gudmundrå socken år 1877, men ankomsten torde dock ha skett något år tidigare. I augusti detta år nedkom den nyblivna hustrun med parets första son och därigenom verkar det troligt att maken funnits på orten under en tid dessförinnan.

Familjen var bosatt i Jättesta strax söder om Kramfors centrum, men enligt kyrkoarkivet skall de 1888 ha flyttat till Hammar i Ytterlännäs socken. Även denna flytt torde ha skett några år tidigare än vad som angivits, eftersom Kommerskollegiums fabriksberättelser för år 1885 antecknade Hybinette med en kakelugnsmakeriverksamhet i Hammar, strax utanför Nyland. Detta år skall han ha haft tre personer till hjälp i sin rörelse, men under följande år bestod arbetsstyrkan mestadels av en eller två personer. Kakelugnsmakare Frans Rudolf Hybinette lämnade jordelivet den 18 januari 1923. Gissningsvis bestod denne kakelugnsmakares arbete i huvudsak av uppsättning samt reparationer av kakelugnar, vilket torde ha varit fallet även för hans samtida kollegor.

Sollefteå

Johan August Johansson föddes den 7 januari 1861 i Åseda socken, Kronobergs län. Sjutton år gammal, alltså 1878, begav han sig till Stockholm, där hans yrke kom att bli kakelugnsmakeriarbetare. Tio år senare, när det tillsammans med den blivande hustrun blev en flytt till Sollefteå, hade titulaturen ändrats till kakelugnsmakare. Makarna bosatte sig vid Hullsta, men i följande husförhörslängd angavs adressen till Djupögatan 5A. Familjen blev med tiden tämligen stor, och 1909 fick de sitt hem på Remsle. Där kom de sedan att stanna till 1920 då Johansson som änkeman och tillsammans med några av barnen flyttade till Skedom i Multrå socken. Två år senare var de tillbaka i Sollefteå, och då vid Bruket. Där blev Johan August Johansson därefter kvar fram till sin död den 20 januari 1934.

Annons i Hernösands Posten 1894-08-22.

Förmodligen hade Johansson hjälp i sitt arbete av sina söner, och två av dem blev senare kakelugnsmakare. Den äldste, Karl August Knut, vilken kom till världen den 28 januari 1880, flyttade dock 1920 till Gällivare och den yngste, David Emanuel, som föddes den 15 november 1903, lämnade Sollefteå år 1932 för att i stället bosätta sig på Gotland.

Ed

Håkan Andersson såg dagens ljus för första gången i Torhamns socken i Blekinge den 3 december 1827. Efter några år till sjöss kom han ungefär tjugo år gammal som kakelugnsmakarlärling till Härnösand, men flyttade efter ett år, alltså 1849, till Sjöström i Norrälvsjö. Drygt två år senare kom han till Skogs socken i Hälsingland, varifrån det 1853 blev en flytt upp till Östersund. Samma år fick han där tillstånd att bedriva kakelugnsmakaryrket, men det blev även arbete hos någon kollega i staden. Exakt när det blev flytt till Eds socken i Ångermanland har inte gått att fastställa, men från och med 1861 fanns Andersson inskriven i denna församlings kyrkobok, dock med anteckningen att han uppehållit sig där under flera år. Följande år etablerade han sig som torpare och kakelugnsmakare i Skarpeds by, och hade då även inom kort bildat familj. Kakelugnsmakare Håkan Andersson slutade sina dagar den 21 mars 1884.

I en av byggnaderna vid Långsele-Graninge hembygdsförenings område i Örbäck finns denna så kallade rörspis, vilken i stället för kakel har lerbruksputs som ytbeläggning. Byggnaden uppfördes under 1840-talet, och ugnen torde vara från samma tid.

Helgum

Anders Andersson föddes den 2 september 1842 i Ödstugu socken utanför Jönköping, men då med faders soldatnamn Sabel som efternamn. Nio år gammal blev det en flytt till Toarps socken i dåvarande Älvsborgs län tillsammans med den övriga familjen, men tre år senare, alltså 1854, bytte de landsbygden mot stadslivet i Jönköping. Följande år påbörjade Anders sin lärlingstid hos en kakelugnsmakare i staden, och där utnämndes han även till gesäll. Som sådan blev det 1864 en flytt till "obest. ort", men när han fem år senare återvände till Jönköping angavs den tidigare bostadsorten ha varit Göteborg.

Redan följande år, vilket då var 1870, fortsatte gesällvandringen till Hjo, och därifrån tre år senare till Habo. I Gävle, dit han anlände 1876, blev det arbete på Forsstén & Forssells fajansfabrik innan det följande år gjordes en treårig visit i Söderhamn. Till kakelfabriken i Arbrå kom gesäll Andersson år 1880, och enligt de uppgifter som finns i kyrkoarkiven blev han kvar där i hela tio år. Vad som då förde honom till Helgum är oklart, men möjligtvis kan utbyggnaden av Norra stambanan ha spelat in. Efter järnvägslinjen fanns det ju ett stort antal byggnader som stationshus och banvaktstugor, vilka förseddes med kakelugnar. En spekulation är att det var genom detta arbete som kakelugnsmakare Andersson arbetade sig upp över landet och slutligen blev kvar i Helgum. Dit skall han enligt kyrkoarkivet ha kommit 1890, och blev då bosatt i Valviken (stationssamhället). Kakelugnsmakare Anders Andersson avled den 15 april 1914 på Sollefteå lasarett.

Naturligtvis har det funnits ytterligare ett antal personer i Ångermanland, vilka som kakelugnsmakare sysslade med uppsättning samt reparationer av kakelugnar, men denna dokumentation får begränsa sig till de här nämnda.

Ett stort tack till Inger Stenman, Margareta Bergvall, Maria Lindeberg och Katarzyna Forsberg, Västernorrlands läns museum; Stefan Berggren, Härnösands kommunarkiv; Lars Högberg och Sigbritt Hamrin, Härnösand; Ulla Olsson, Torsåkers hembygdsförening; Ingrid Eklund, Undrom; Malin Baumann, Nordingrå; Margareta Söderlind, Arnäs hembygdsförening; Maggis Frisk, Örnsköldsviks museum; Johan Brännström Sundsvalls museum och Anita Vestling, Medelpads Fornminnesförening.